

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Husitská teologická fakulta

Bakalářská práce

Fenomén rozvodu v českém křesťanském spektru

**The phenomenon of divorce in the Czech Christian
spectrum**

Vedoucí práce:

PhDr. Václav Mítáš, Th. D.

Autor:

Karolina Huječková

Praha 2012

Anotace

Bakalářská práce s názvem „Fenomén rozvodu v českém křesťanském spektru“ se zabývá postojem a názorem vybraných církevních obcí v České republice i církví obecně na manželství, předmanželské období a rozvod. Shrnuje definice manželství z pohledu psychologie, sociologie, práva i církve a rozdíly mezi přístupem jednotlivých denominací. Zásadní část pojednává o pojetí rozvodu, jeho přípustnosti a péči o rozvedené v církevní obci. Závěrečná část se věnuje křesťanskému poradenství s důrazem na péči o rozvádějící se a rozvedené.

Annotation

This Bachelor thesis "The phenomenon of divorce in the Czech Christian spectrum" deals with the attitudes and opinions of selected religious communities in the Czech Republic and the Church in general on marriage, on the premarital period and on divorce. It summarizes the definition of marriage from the perspective of psychology, sociology, law and the Church and the differences between the approaches of individual denominations. The principal part discusses the concept of divorce, its acceptability and the treatment of divorced individuals in a parish. The final part is devoted to Christian counseling with an emphasis on the care for those in the midst of a divorce, and for those whom divorce has already befallen.

Klíčová slova

Manželství, rodina, rozvod, poradenství, křesťanské poradenství církev, denominace

Keywords

Marriage, family, divorce, counseling, Christian counseling church, denomination

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato bakalářská práce byla umístěna v Ústřední knihovně UK a používána ke studijním účelům.

V Praze dne 9. 7. 2012

.....

Karolina Huječková

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala především vedoucímu mé práce PhDr. ThDr. Václavu Mitášovi, Th.D. za pomoc, cenné rady a připomínky při konzultacích. Děkuji také všem dotazovaným za jejich otevřenost a ochotu při spolupráci, bez které by tato práce nemohla vzniknout.

Poděkování také patří mé rodině a přátelům, kteří mi byli oporou.

Obsah

ÚVOD.....	6
1. MANŽELSTVÍ.....	8
1.1 NÁSTIN OBEČNÉ CHARAKTERISTIKY MANŽELSTVÍ	8
1.2 MANŽELSTVÍ A CÍRKEV	9
1.3 MANŽELSTVÍ JAKO SVÁTOST.....	11
1.4 PŘÍSTUPY DALŠÍCH CÍRKVÍ K MANŽELSTVÍ V ČESKÉ REPUBLICE.....	13
1.5 PŘEDMANŽELSKÝ STAV	15
1.5.1 Načasování sňatku	15
1.5.2 Společné soužití a předmanželská sexualita	16
1.5.3 Další sociokulturní otázky	17
1.6 VÝBĚR PARTNERA PODLE CÍRKVE	17
1.7 PŘÍPRAVA NA MANŽELSTVÍ.....	19
1.7.1 Obecné podmínky předmanželské přípravy	19
1.7.2 Příprava na manželství podle vybraných církví v ČR.....	20
2 UZAVŘENÍ MANŽELSTVÍ A RODINA	23
2.1 HISTORIE FORMY UZAVŘENÍ MANŽELSTVÍ	23
2.2 SLIBY A RITUÁLY	24
2.3 RODINA.....	24
2.4 VZNIK RODINY	26
2.5 ZÁKLADNÍ ÚKOLY RODINY PODLE CÍRKVE	27
2.6 RODINA A PROBLEMATICKÉ SITUACE	29
2.6.1 Rodina v krizi	29
2.6.2 Domácí násilí.....	31
3 ROZVOD.....	33
3.1 ROZVOD A CÍRKVE V ČESKÉ REPUBLICE	34
3.2 ROZVEDENÍ V CÍRKVI	37
3.2.1 Katolický přístup.....	37
3.2.2 Další církve v ČR	39
4 KŘESŤANSKÉ RODINNÉ PORADENSTVÍ V ČR	41
4.1 HISTORIE PARTNERSKÉHO A MANŽELSKÉHO PORADENSTVÍ V ČR	41
4.2 KŘESŤANSKÉ PORADENSTVÍ	43
4.2.1 Obecné rozměry křesťanského poradenství.....	43
4.2.2 Křesťanské poradenství v otázkách partnerství, rodiny a rozvodu.....	44
5 ZÁVĚR	50

ÚVOD

To, že institut manželství prochází v dnešní době krizí je nepopíratelné. Nejedná se ani tak o to, že by lidé nechtěli do manželství vstoupit, i když sňatečnost zaznamenala pokles, ale problémem se zdá být v manželství setrvat. Podle údajů českého statistického úřadu je rozvodovost dlouhodobě mírně pod 50 procenty. Prakticky to znamená, že se v České republice rozvede každé druhé manželství.

Dá se tedy říci, že manželství začalo výrazně postrádat svou důležitost a respekt. Další fakta, která tomu napovídají, jsou např. důvody, ze kterých se lidé většinou rozvádějí – rozdílnost povah a doba trvání manželství – po 2 až 5 letech. Vše tedy nasvědčuje tomu, že manželství pozbylo ve velké míře svého velmi podstatného rysu – nerozlučitelnosti. Z nejrůznějších náznaků od článků v církevním tisku až po papežské encykliky vyplývá, že se tento trend nevyhýbá ani církvím, dokonce ani těm, pro které je manželství svátostí. Jak se tedy k rozvodovosti staví církev obecně a vybrané církve v České republice?

V této práci se věnuji postoji vybraných církevních obcí k manželství, ale především k rozvodu a životu po něm. Cílem je zjistit, zda se církve k této problematice staví jednotně, zda se snaží tomuto vyvrcholení manželské krize předcházet různými formami pomoci a jestli vůbec připouští, že rozvod může být v určitých případech opravdu jediným možným východiskem partnerské krize. Předpokládám, že církve se k této záležitosti budou stavit odmítavě a volbu rozvodu či rozluky budou spíše odsuzovat.

V této souvislosti jsem se rozhodla sledovat, jak církve přistupují ke svým rozvedeným členům a zda jim umožňují zůstat i nadále jejich součástí. Nabízejí se i další otázky: Co z porušení svátosti manželství pro rozvedené v církvi plyne? Co cítí člověk, který miluje Boha, ale zároveň nemůže neodejít z nešťastného vztahu, jelikož Bůh by si to nepřál, i když je to právě On, kdo nám ukazuje cestu?

Za metodu jsem zvolila dotazník, který jsem po předběžné telefonické domluvě rozeslala na ústředí všech státem uznaných církví a náboženských společností. Ani po urgencích se mi však nepodařilo shromáždit více než pět kompletních odpovědí. Proto jsem se rozhodla doplnit toto šetření i studiem dostupných církevních dokumentů. Chybějící církevní stanoviska jsem na několika místech doplnila také kazuistickými příklady.

Práce je rozdělena do čtyř kapitol. V první se zabývám manželstvím obecně a sleduji také přístup jednotlivých církví k němu. Za základní kritérium jsem zvolila postoj církví k tomuto sociálnímu institutu a rozdělila je na dvě skupiny – na ty, které manželství považují za svátost a na ty, u nichž je to jinak. Podle výsledků dotazníku jsem do této kapitoly zahrnula i názor církví na volbu partnera a také otázku předmanželské přípravy.

Druhou kapitolu jsem věnovala otázce vlastního uzavření manželství a vzniku rodiny na straně jedné a manželské či partnerské krizi na straně druhé. Velkou část jsem poté věnovala rozvodu – mínění jednotlivých církví a postoji k rozvedeným. Opět jsem použila rozdělení podle vnímání manželství a svátostí.

Závěrečnou kapitolu jsem věnovala křesťanskému poradenství, které je v našich podmínkách stále ještě ve svých začátcích, a to obecně, směrem k partnerství a manželství. Ještě více se to dá tvrdit pro péči o rozvedené. Stručně jsem shrnula partnerské poradenství obecně a poté i poradenství pastorační, s ohledem na témata sledovaná v této práci.

1. MANŽELSTVÍ

1.1 Nástin obecné charakteristiky manželství

Křesťanské církve a křesťanství obecně považují manželství za akt smlouvy mezi mužem, ženou a Bohem, který byl ustanoven již při stvoření člověka, zaznamenaném hned v první kapitole knihy Genesis: „*Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem, stvořil ho, aby byl obrazem Božím, jako muže a ženu je stvořil*“ (Gn 1:28). Skupina překladatelů Českého ekumenického překladu Bible tento verš komentuje v tom smyslu, že člověk je člověkem v této podvojnosti a naplňuje tak Boží záměr, což je podpořeno dalším veršem: „*A Bůh jim požehnal a řekl jim: »Plod'te a množte se a naplňte Zemi ...«*“

Sekulární společnost pak nabízí o manželství nejrůznější definice z pohledu psychologického, sociologického, etického a mnoha dalších. Například H. Eriksen o manželství píše, že jde o „*sexuální uspokojení s milovaným partnerem opačného pohlaví, se kterým jsme ochotni a schopni řídit cykly práce, plození, výchovy dětí a volného času tak, abychom zabezpečili našim potomkům všechny podmínky pro jejich zdravý růst a osobnostní rozvoj.*“¹ V této tezi zní vedle naznačených biblických principů, jimiž jsou plození a řízení pracovních cyklů, které se v biblické zprávě rovněž objevují (např. „naplňte zemi, podmaňte ji a panujte“), také náznak výchovy dětí a společného soužití obou partnerů, včetně jejich zdravého sexuálního soužití.

Podle rodinné psycholožky Sobotkové není definice manželství či rodiny nijak jednoduchá a odborníci se jí spíše vyhýbají.² Z psychosociálního hlediska snad lze konstatovat, že manželství je ideálem soužití muže a ženy, který by měl fungovat na základních citových projevech tedy lásce, přátelství a vášni. V momentě, kdy jeden z citů oslabí, ostatní ho částečně nahradí a udrží tak vztah v určité stabilitě. Sociologický pohled pak „přeskakuje“ fázi soužití manželů, tedy pouze muže a ženy, a zabývá se manželstvím především jako

¹ HARGAŠOVÁ, M.; NOVÁK, T. *Předmanželské poradenství*. Praha: 2007, str. 8

² SOBOTKOVÁ, I. *Psychologie rodiny*. Praha: 2007, s. 24

rodinou, čili primární sociální jednotkou, od které se očekává, že bude plnit standardní funkce. Právo určující normy pak má jako jediné možnost za jejich porušení udělit sankce.

I když pojetí manželství závisí také na konkrétní kultuře, obecně platí, že psychologie zdůrazňuje potřeby jednotlivců, sociologie se soustředí na rodinu ve vztahu k vnějším podmínkám a právo udržuje řád.³

1.2 Manželství a církev

První kniha Bible však nabízí další ustanovení, týkajících se manželství. Evangelický teolog V. A. Žák pro manželství akcentuje význam společenství s Hospodinem: člověk podle něj dostává v manželství někoho blízkého, s nímž může žít, sdílet radosti i starosti, založit rodinu, mít potomky a v posledku i pěstovat ušlechtilé city a stávat se lepším člověkem, což je dlouhodobý a vlastně trvalý proces vývoje. To však podle Žáka nelze realizovat bez trvalého společenství s Bohem: „*Muž i žena opustí své rodiče a přilnou k sobě, ale nesmí přitom opustit svého Stvořitele ... Muž a žena budou jedním tělem, ale jen tehdy, když budou i Božím obrazem. Když se budou vzájemně i navenek podobat Kristu.*“⁴ Na biblickém základu manželství se podobným způsobem shodují autoři napříč církevním spektrem. Významná postava světového adventismu E. G. Whiteová píše, že „*Manželství ustanovil Bůh, je to svatý svazek, do nějž by nikdo neměl vstupovat ze sobeckých pohnutek.* To Bůh posvětil první vztah, Adama a Evy a určil spokojenost ve svatém svazku manželském, když je zároveň určil za členy nebeské rodiny.“⁵ Na další zajímavou biblickou souvislost podtrhující význam manželství upozorňují Hrgašová a Novák, když píší, že „*Manželství je starší než hřích, a proto posvátné.*“⁶

Manželství tedy začíná smlouvou mezi partnery a Bohem a pokračuje procesem vzájemného poznávání a sbližování, jak jsem již citovala u Žáka. Tento postoj zastává mimo jiné i významný katolický teolog K. H. Peschke, když konstatuje, že manželé jsou „*jen málokdy už od začátku svého manželství jedno tělo a jedna duše*“. Rozdíly mezi nimi, pramenící z rozdílné výchovy, zájmů a chování vyvolávají napětí. Takové obtíže podle Peschkeho musí

³ HARGAŠOVÁ, M.; NOVÁK, T. *Předmanželské poradenství*. Praha: 2007, str. 9

⁴ ŽÁK, V. A. *Na počátku*. Praha: 1990. str. 48

⁵ WHITEOVÁ, E. G. *Rady pro církev*. Praha: 2009, str.12

⁶ PhDr. HARGAŠOVÁ CSc, M.; PhDr. NOVÁK, T. *Předmanželské poradenství* Vyd. 1. Praha: 2007

být „*realisticky zhodnoceny a zvládnuty jako součást každého manželství. Křesťanští manželé by k nim měli přistupovat v duchu evangelia.*“⁷

Manželství je tedy vztah, do kterého by partneři měli vstupovat s rozvahou, aniž by jejich rozhodnutí ovlivňovaly emoce, které často vedou k nesprávním rozhodnutím. Výsledkem zaslepenosti a tvrdohlavosti pak bývá nešťastný konec. I když se jedná o jeden z nejdůležitějších životních kroků, často tak s ním nebývá nakládáno, přitom soužití v manželství neovlivňuje pouze pozemský život, ale i ten nebeský. Je to doživotní svazek. Z pohledu církve by se měl proto člověk plně nechat vést Bohem, který mu ukáže správnou cestu.⁸

Božím záměrem je, aby muž byl ženě dostačenou oporou a opečovával ji, zatímco žena má svého muže doplňovat a zjemňovat jeho povahu. Vůle Boží tkví v usilování o dobro svého partnera. Manželství by měl být harmonický vztah, ve kterém by jeden neměl nutit druhého dělat věci pouze podle vlastních představ. I žena i muž by si měli zachovat svou vlastní identitu. Osobnost jednoho by se tedy neměla rozplynout v tom druhém.⁹

Často citovaným novozákonním textem, týkajícím se manželství a postavení partnerů je Pavlův imperativ z Ef 5:21-25: „*V poddanosti Kristu se podřizujete jedni druhým: ženy svým mužům jako Pánu, protože muž je hlavou ženy, jako Kristus je hlavou církve, těla, které spasil. Ale jako církev je podřízena Kristu, tak ženy mají být ve všem podřízeny svým mužům. Muži, milujte své ženy, jako si Kristus zamiloval církev a sám se za ni obětoval.*“ Celá řada vykladačů Písma jej interpretuje jako příkaz rozdělení rolí v manželském svazku, v jehož čele by podle nich měl být muž. Správná interpretace však zdůrazňuje, že žena si muže nebere od toho, aby ji vládl, ale aby ji pomáhal, klade důraz na rovnoprávnost v uskutečňování vlastních potřeb, které by ale neměly být prosazovány na úkor druhého. Svou lásku pak mají žena a muž rozdělovat i mezi ostatní. Manželství je obrazem cti a lásky.¹⁰

Svazek manželský přislubuje nalezení životní rovnováhy a nalezení vztahu, který uspokojí duševní, tělesné a duchovní potřeby jedince. Protějšek v manželství je spřízněnou duší a

⁷ PESCHKE, K. H. *Křesťanské etika*. Praha: 2004. str. 480

⁸ WHITEOVÁ, E. G. *Rady pro církev*. Praha: 2009. str. 18

⁹ WHITEOVÁ, E. G. *Rady pro církev*. Praha: 2009. str. 22

¹⁰ Tamtéž

životním partnerem, kterému jsme plně oddáni a dalo by se říci, vydání na milost a nemilost. Je chybějícím článkem, který bychom ve svém životě postrádali, a bez kterého bychom nemohli dosáhnout životní rovnováhy a uspokojení, naplnění smyslu života.

Rodina ovšem nebývá pouze soužitím ženy a muže, manželky a manžela, ale také dětí, které životu dodávají širší rozměr. V případě legitimního soužití muže a ženy, uzavření manželství, znamenají potomci také pokračování rodu, zajišťující pro jejich předky určitou formu nesmrtelnosti.

Možným nepohodlným rysem manželství se stává fakt, že vyžaduje absolutní fyzickou a citovou věrnost a je pouze o dvou lidech. I když může postupem času začít jednotvárnost manželství unavovat, poctivost a dodržení slibu vůči druhé osobě musí stát na prvním místě. Zahrávat si s city druhých je zlo.¹¹

Z pohledu církve patří manželství „*k základním projevům lidství a v zájmu jeho naplňování i zachovy lidského rodu je zapotřebí opatřit je silnými duchovními i mravními podněty.*“¹²

Je to posvěcený stav, který „*pomáhá manželům v prožívání osobní skutečnosti jejich spojení s Bohem v milosti a lásce. Tento pohled víry na symboliku jim může velmi pomáhat v duchovním životě. Neboť co Bůh spojil, má být spojeno i ve společném chápání vyšších hodnot života a lásky.*“¹³

1.3 Manželství jako svátost

Postoj křesťanských církví k manželství lze charakterizovat dvojím způsobem. První skupina je chápe jako svátost – sem řadíme zejména Římskokatolickou církev a Církev československou husitskou. Druhá skupina církví sice zpravidla uznává, že manželství je institutem s pevným biblickým zakotvením a hovoří o významu Božího dohledu i požehnání této instituce, jako svátost manželství jí ovšem z nejrůznějších důvodů nevnímají. S pojetím manželství jako svátosti nesouhlasí jiné, zejména protestantské církve, které zpravidla

¹¹ WHITEOVÁ, E. G. *Rady pro církve*. Praha: 2009. str. 34

¹² SALAJKA, M. *Teologie a praxe církve*. Praha: 2000, str. 66

¹³ CUSKELLY, E. J. *Současná spiritualita*. Kostelní Vydří: 1994, str. 242

uznávají svátost křtu a eucharistie, byť v ne vždy shodném pojetí. Patří sem zejména evangelické církve (v našich podmínkách například Českobratrská církev evangelická) a také tzv. probuzenecké či evangelikální církve (Církev bratrská, Evangelická církev metodistická, Bratrská jednota baptistů, Jednota bratrská, nově vznikající křesťanská obecnosti a další). Smysl tohoto vnímání vysvětluje ve svém řádu ECM: „*Pět tak zvaných svátostí, totiž biřmování, pokání, svěcení kněžstva, manželství a poslední pomazání nemá být považováno za svátosti podle evangelia, neboť při nich jde jednak o neporozumění apoštolské zvěsti, jednak o životní stavy, uznávané v Písmu, a přece ne v téže povaze jako v případě křtu a večeře Páně, protože při nich není ani viditelného znamení ani obřadu nařízeného Bohem.*“

Církev obecně, jak jsem naznačila v předcházející kapitole, paralelně srovnává vztah mezi manželi se vztahem ke Kristu. Podle katolické dogmatiky se pak manželé v momentě, kdy si navzájem slibují věrnou a nezištnou lásku, stojící především na osobním, úplném a definitivním darování sebe druhé osobě, současně zavazují ke svátosti, která je obrazem Kristovy lásky k jeho církvi a ke všem jejím členům.¹⁴ „*Slíbují si tuto věrnost, protože každý, kdo přijímá svátost manželství, zavazuje se slavnostně a neodvolatelně, že bude svou věrností pro svého partnera znamením úplného a definitivního daru božské lásky, daného v Kristu lidem.*“¹⁵

Jak píše Peschke je „*manželství svátost, kterou si navzájem udělují v platném manželském svazku křesťanství snoubenci*“¹⁶. Římskokatolická církev pak z pohledu kanonického práva uznává za platné právě a pouze manželství svátostné, které vyžaduje dodržení stanovené formy (uzavření manželství před zmocněným knězem a dvěma svědky za dodržení dalších přesně a striktně stanovených podmínek). Neplatný svazek by mohl znamenat i případné vyloučení partnerů z církevního společenství.

Církev tím nesleduje jen „pojistku“ nezrušitelnosti svátostného manželství, ale také princip předávání křesťanské víry z pokolení na pokolení, k němuž se snoubenci zavazují, jakkoli je dnes dodržování právě této části manželského slibu sporné. Na druhé straně se církev sama

¹⁴ CUSKELLY, E. J. *Současná spiritualita*. Kostelní Vydří: 1994, str. 242

¹⁵ CUSKELLY, E. J. *Současná spiritualita*. Kostelní Vydří: 1994, str.245

¹⁶ PESCKE, K. H. *Křesťanské etika*. Praha: 2004. str. 147

zavazuje k péči o manželství a rodinu a přijímá na sebe odpovědnost – proto jsou manželé zavázáni k dodržování církevních zákonů a mají se jimi řídit i ve všech otázkách týkajících se rodiny.

Velmi podobný přístup má k manželství také Československá církev husitská, byť nemá tak detailně popsany kanonický systém. Svátost manželství vnímá především jako posílení a svěcení, které má podporovat důstojnost i význam manželského stavu a povzbuzovat v plnění úkolů ve vzájemném vztahu i vůči dětem a celé rodině. Stejně tak manželská svátost vyjadřuje i trvalé sepětí s církví.

1.4 Přístupy dalších církví k manželství v České republice

Ačkoli se církve v České republice o manželství vyjadřují různě, stejným rysem pro všechny zůstává, že manželství je požehnáním svazku dvou lidí, který je následně nerozlučitelný, ačkoli se jeho rozpad nedá vyloučit. Tato kapitola nabízí přehled přístupů k manželství u vybraných českých církví. Vedle největší evangelické církve jsem vybrala denominace různé velikosti, reprezentující dvě nejčastější formy církevního zřízení: episkopální a kongregační. Vycházela jsem z veřejně dostupných církevních dokumentů a také z odpovědí, které mi jejich představitelé poskytli v rámci dotazníkového šetření. V souvislosti s faktem, že před rokem 1989 stát většinou neuznával církevní sňatky a přikazoval absolvovat také občanský obřad, vyrovnávali se zástupci církví i s otázkou uznávání této formy sňatku.

Nejvýznamnější evangelická církev u nás, **Českobratrská církev evangelická** s více než 100 000 členy, uvádí v dokumentu *„Manželství, rodina a jejich úskalí“*, přijatém na 32. zasedání nejvyššího církevního orgánu – synodu v roce 2008, že smysl manželství tkví v Bohu, *„ať v dějinách vypadala představa o manželství jakkoli“*. ČCE je kongregačním sdružením církevních obcí (farností), které mají naprostou samostatnost, prosto se poněkud brání vydávání závazných globálních stanovisek. V rámci bohoslužeb uzavírá sňatek, který se podle sdělení člena Poradního odboru teologického Synodní rady ČCE Jiřího Roskovce v dotazníku, který jsem církvím rozesílala, *„nijak výrazně neliší od civilního sňatku“*. Specifická je pouze část svatební bohoslužby označovaná jako „požehnání“, které je v zásadě modlitební přímluvou, aby Bůh manželský svazek požehnal a provázel.

Řád největší české evangelikální denominace **Církve bratrské** (cca 12 000 členů) považuje manželství za „*nerozlučný svazek mezi mužem a ženou, který má být zachován do konce života jednoho z manželů (Mt 19:3-9)... Písmo žádá, aby věřící uzavírali manželství jen s věřícími (1Kor 7:39)*“. CB je kombinací episkopálního a kongregačního zřízení – jednotlivé církevní obce mají svou subjektivitu a zřízení, ve věroučných otázkách však dodržují celocírkevní ustanovení, která jsou shrnuta v citovaném řádu. Na rozdíl od poněkud „lidovější“ ČCE důsledně trvá na dodržování principu uzavírání manželství pouze mezi věřícími křesťany (nemusejí být nutně pouze členy CB). Kdyby ordinovaný duchovní oddal jiný pár, vystavoval by se velmi pravděpodobně riziku církevního kázeňského postihu, jehož důsledkem by mohlo být i zrušení duchovenské ordinace. Samotný akt uzavření manželství vychází z civilního práva a v rámci svatební bohoslužby je realizováno požehnání manželství, které symbolizuje smlouvu obou partnerů před Bohem, ale i sounáležitost s církevní obcí. CB není církví liturgického typu, proto ani pro manželství nemá zpracovaný bohoslužebný pořad.

Episkopální **Evangelická církev metodistická**, která je členem světové United Methodist Church a v ČR má cca 2000 členů, je vázána řádem, který přijímá světová Generální konference UMC, ve všech podstatných věroučných otázkách, tedy i v pohledu na manželství. O manželství ve svém řádu píše: „*Manželství pokládáme za posvátný svazek, který spočívá v tom, že muž a žena spolu žijí v lásce a oddanosti, ve vzájemném podpírání a věrnosti. Věříme, že na takovém manželství spočívá Boží požehnání, i když zůstane bezdětné. Odmítáme takové společenské normy, které kladou v manželství jiná měřítká pro ženy a pro muže. Podporujeme ty zákony, které definují manželství jako svazek jednoho muže a jedné ženy.*“ Přestože jiným oblastem lidského života a aspektům sociálních vztahů se věnuje vcelku dopodrobna, o zřízení či institutu manželství se příliš nezmiňuje. Obecně řečeno – také ECM uznává civilní sňatky a praktikuje požehnání manželství v rámci svatební bohoslužby. Stejně jako ČCE má zpracovanou liturgii takového aktu.

Evangelikální **Bratská jednota baptistů** (několik set členů), je důsledně kongregační církev, hlásící se k velmi širokému spektru světových baptistických církví, v materiálu z roku 1985 pojímá svatební sliby jako „*trvale závazné do konce života jednoho z partnerů. Jestliže chce člen vstoupit do manželství s osobou nevěřící a na svém rozhodnutí trvá i po napomenutí staršovstvem, podléhá kázni II. stupně a církevní svatba je jim odepřena*“. Civilní sňatek je

podle tajemníka BJB Lud'ka Šípy ve stejné rovině s civilním, církevní formu však přece jen upřednostňuje. BJB nemá zpracováno žádné závazné učení mimo již citovaného odstavce. Praxe jednotlivých sborů je tak zcela individuální.

Letniční kongregační **Apoštolská církev** (několik set členů), proklamující svou nezávislost na jiných denominacích obdobného typu, používá k objasnění problematiky manželství materiál zpracovaný zastřešující denominací Assemblies of God. „*Božím záměrem bylo, aby manželství bylo celoživotním monogamním svazkem*“, a je pojímáno jako smlouva závazná před Bohem a lidmi. Vzhledem k tomu, že AC nemá ani souvisle zpracovaný řád a důsledně dbá na samostatnost svých sborů, nemá zpracovanou ani otázku způsobu uzavírání manželství. Uznává civilní sňatky, církevní akt je pravidla součástí bohoslužby.

Jednota bratrská sebe sama označuje za pokračovatelku obnovené Jednoty bratrské a po rozsáhlém církevním rozporu, kdy z církve odešla významná část členů a stala se samostatným celkem ČCE, čítá maximálně několik set členů. Civilní sňatek je pro JB ve stejné rovině s civilním. Tato denominace nemá zpracovanou liturgii ani jednotný přístup k církevnímu sňatku. Podle teologa JB Martina Bukovského totiž „*těžiště svatby neleží na oddávajícím ani obřadu, ale na snoubencích*“ a z tohoto pohledu je svatební obřad „*jen veřejnou demonstrací jejich vztahu před Bohem a lidskou veřejností*“.

1.5 Předmanželský stav

1.5.1 Načasování sňatku

Každý člověk začne v určité fázi svého života přemýšlet o naplnění svého bytí. Ze začátku, v mládí, se soustředí spíše na vlastní rozvoj, seberealizaci a zdokonalování svých kvalit. Svůj čas věnuje převážně studiu, koníčkům a společenskému životu. Pakliže bychom brali za příklad dnešního mladého člověka, zjistíme, že před vstupem do manželství upřednostňuje dosažení vysokého vzdělání, nabírání nových zkušeností, cestování. Ale člověk nemusí pouze cestovat, velmi mnoho lidí se rozhoduje pro vstup do manželství později, jelikož se mu nabízí budování kariéry, která slibuje lepší životní úroveň. Jedinci, kteří si chtějí zajistit určitou finanční jistotu do budoucna, využívají své nevázanosti a obětují svá mladá léta práci. I tyto faktory tak načasování sňatku velmi oddalují.

S přibýváním let a zodpovědnosti za sebe sama, která je spojená s fází osamostatňování, se podle sociální vyzrállosti každý jedinec začne zabývat budoucností. Ačkoli může vážný vztah s druhým člověkem a přebráním určité formy zodpovědnosti za něj, minimálně citové, znamenat jistá omezení, za základ pro šťastnou budoucnost se stále považuje manželství a rodina. Oboje dvoje soužití znamenají pro člověka morální a citové zázemí.¹⁷

1.5.2 Společné soužití a předmanželská sexualita

O načasování sňatku také rozhoduje délka soužití partnerů před svatbou. Daleko více dvojic vstupuje do manželství až po delším společném bydlení, což bylo před několika desítkami let morálně nepředstavitelné. Lze konstatovat, že dříve tabuizované tzv. „manželství na zkoušku“ se dnes stává téměř normou, byť se k němu církev většinou staví odmítavě, zejména s ohledem na zákaz předmanželského intimního styku. Podle dokumentu bývalého papeže Jana Pavla II. *„již pouhý lidský rozum mluví proti manželství na zkoušku. Ukazuje se, jak je nemožné provádět "pokusy" tam, kde jde o lidské osoby, jejichž důstojnost vyžaduje, aby byly vždy a výlučně cílem láskyplného sebedarování bez jakéhokoli časového nebo jiného omezení.“*¹⁸ Stejně jednoznačně se pak tento dokument vyjadřuje i k samotnému sexuálnímu aktu, který je podle Jana Pavla II. *„úkonem vyhrazeným pouze manželům ... zahrnujícím celou osobu i v její časové dimenzi. Kdyby si člověk něco vyhrazoval, například možnost rozhodnout se v budoucnu jinak, už tím by jeho sebeodevzdání nebylo úplné.“* Stejně jednoznačně se k této otázce staví i většina dalších církví. Například i Řád ECM, když konstatuje, že *„ač jsou všichni lidé sexuálními bytostmi, ať jsou nebo nejsou ženatí nebo vdané, můžeme souhlasit se sexuálními vztahy pouze v rámci manželského svazku“.*

¹⁷ FIALOVÁ, L. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: 2000

¹⁸ Jan Pavel II. *FAMILIARIS CONSORTIO*. Praha: 1992

1.5.3 Další sociokulturní otázky

Manželství na zkoušku však není jediným sociokulturním fenoménem, jímž se církev zabývá a zaujímá k němu stanovisko. V již citovaném dokumentu například Jan Pavel II. píše: „*Ukazuje se, jak je nemožné provádět »pokusy« tam, kde jde o lidské osoby, jejichž důstojnost vyžaduje, aby byly vždy a výlučně cílem láskyplného sebedarování bez jakéhokoli časového nebo jiného omezení. Mezi zneklidňujícími příznaky této skutečnosti vyzdvihli synodální otcové zejména tyto: vzrůst počtu rozvodů a následné nové soužití i u věřících; trpění pouhého občanského sňatku, což je v rozporu s povoláním pokřtěných, aby "uzavírali sňatky v Pánu"; církevní sňatek bez živé víry, z jiných pohnutek; odmítání mravních norem pro lidské a křesťanské uplatňování sexuality v manželství.*“¹⁹

Jakkoli může toto vyjádření Svatého Otce znít příkře, do jisté míry koresponduje se zjištěními sociologů i statistiků o posunu v postmoderní společnosti. Například v 80. letech vstupovalo do manželství ve věku do 23 let 40 – 45 % mužů a ve věku do 20 let 41 – 44 % žen. V roce 1997 už byla horní věková hranice nevěst 27,7 let a v roce 2011 dokonce 29,6. Podle dat ČSÚ byl v roce 1997 průměrný věk svobodných ženichů 31,8 roku a v roce 2011 dokonce 32,4 roku.²⁰

I když by se dalo tvrdit, že pro mladé lidi je ideální sňatek oddalovat, je třeba konstatovat, že nejvhodnější období pro vstup do manželství je v každém období subjektivní. Mezi důležité faktory, které toto rozhodnutí ovlivňují, patří především podmínky, ve kterých spolu mladý pár žije.²¹

1.6 Výběr partnera podle církve

Jednou z podstatných otázek je církevní příslušnost obou partnerů. V tomto rámci se církev většinou brání oddávat „věřící“ s „nevěřícími“. Jejich postoje jsou většinou značně rigidní, ačkoli Bible zná případy podobných sňatků. Nejznámější je patrně příběh prababičky krále Davida, Moábky Rút. Ta se vdala za Hebrejce, který v době bídy v Izraeli odešel za prací do

¹⁹ Jan Pavel II. FAMILIARIS CONSORTIO. Praha: 1992

²⁰ <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/snatecnost> [ed.2012-06-30]

²¹ FIALOVÁ, L. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: 2000

Moabu. Když zemřel, její tchyně Noemi se vrátila do Izraele. Rút se rozhodla, na rozdíl od své švagrové Orpy, odejít s ní. V Izraeli se pak vdala za Bóaze, Davidova praděda.

Již jsem zmínila, Bratrská jednota baptistů takovou formu zcela odmítá a dokonce trestá. Církev bratrská s podobným způsobem uzavření manželství také nepočítá a poměrně jednoznačné stanovisko zastává i Římskokatolická církev, ačkoli za poslední desetiletí došlo k významnému posunu, v němž církev reaguje na společenské změny. Peschke píše, že „*v dnešní otevřené společnosti se smíšeným manželstvím často nelze vyhnout, avšak katolíci i protestanští duchovní se shodují na tom, že tato manželství jsou často škodlivá pro víru a mnohdy i pro rodinný soulad ... I tehdy, když dva lidé dokáží v úctě, lásce a toleranci přijmout přesvědčení druhého, zůstává nerozřešena otázka křtu a náboženské výchovy dětí. Z těchto důvodů církev, vědoma si své povinnosti, odrazuje od uzavírání smíšených manželství; neboť je jejím velkým přáním, aby katolíci v manželství dospěli k dokonalé jednotě ducha a k plnému společenství života*“²².

Již zmiňovaný dokument Familiaris Consortio konstatuje, že „*v různých částech světa se dnes zaznamenává rostoucí počet manželství mezi katolíky a nepokřtěnými. Přitom v mnoha případech se nepokřtěný partner hlásí k jinému náboženství. Jeho přesvědčení má být respektováno, podle zásad prohlášení 2. vatikánského sněmu Nostra aetate, o vztazích k nekřesťanským náboženstvím. Ale v nemálo jiných případech, především v sekularizované společnosti, nevyznává nepokřtěný partner vůbec žádné náboženství. Pro tato manželství mají zajistit biskupské konference a jednotliví biskupové přiměřená pastorační opatření, zaměřená k tomu, aby si katolická strana svou víru uhájila a aby byla chráněna v jejím svobodném praktikování. To se vztahuje především na její povinnost udělat všechno, co je v její moci, aby byly děti katolicky pokřtěny a vychovány. Katolická strana musí být rovněž podporována v tom, aby vydávala ve své rodině opravdové svědectví katolické víry a způsobu života.*“ Nejde tedy již o apriorní odmítnutí, církev však zachovává důraz na projevy náboženské svobody a nutnost křesťanské výchovy potomstva. Obecně církev upozorňuje i na riziko neshod mezi partnery různých přístupů k víře i různých denominací, které mohou být v důsledku i příčinou nezdaru manželství.

²² PESCKE, K. H. *Křesťanské etika*. Praha: 2004. str. 438

Obecně však v posledních desetiletích církve zastávají velmi smířlivý postoj k mezidenominačním manželstvím, což nepochybně vyplývá ze sílícího ekumenického hnutí. Jan Pavel II. k tomu konstatuje, že „*Manželství mezi katolíky a jinými pokřtěnými, i když mají své zvláštní problémy, vykazují přece četné prvky, kterých je třeba si vážit a které mají být podporovány ať pro svou vnitřní hodnotu nebo pro svůj značný přínos k ekumenickému hnutí. Obzvláště se to projevuje tam, kde oba partneři dbají svých náboženských povinností. Společný křest a dynamická síla milosti jsou v těchto manželstvích pro manžele základem a stálou pobídkou pro uskutečňování manželského spojení také v oblasti mravních a duchovních hodnot.*“²³

1.7 Příprava na manželství

1.7.1 Obecné podmínky předmanželské přípravy

Také v této oblasti došlo v posledním století k velkým posunům. V minulosti byly důvody k uzavření manželství mnohdy pragmatické i ekonomické a také vznikala na základě rozhodnutí rodičů daného páru. Manželé se tak v mnoha případech setkávali až těsně před svatbou. I přesto, že si partneři navzájem nevybrali sami sebe, byla taková manželství stabilnější než ta, která byla uzavřená z lásky. To, že manželství byla opravdu šťastná, a že k rozvodu nedošlo opět díky silnému vlivu společenského tlaku, se však nedá dokázat.

Manželství ve většině případů přechází dlouhodobější známost dvou lidí, kdy, jak vyjadřuje Karl-Heinz Peschke v Křesťanské etice, mladý muž a mladá žena v sobě navzájem objevují něco, co nikdo třetí nemůže vidět celé a co jim napovídá, že by měli jeden druhému patřit.²⁴

Všem shora zmíněným tématům se církve více či méně věnují v předmanželském poradenství, které je nejpevněji ukotveno v pravidlech Římskokatolické církve. Tam by dva pokřtení katoličtí snoubenci měli absolvovat povinná setkání s knězem, který se jim má důkladně věnovat a konzultovat s nimi všechny pro manželství podstatné otázky, sporná místa a podobně.

²³ Jan Pavel II. *FAMILIARIS CONSORTIO*. Praha: 1992

²⁴ PESCHKE, K-H. *Křesťanská etika*. Praha: 2004, str. 411nn

V období přípravy na manželství je velmi podstatné, aby si partneři uvědomili odpovědnost svého rozhodnutí a docílili zjištění, zda jejich láska a vůle stojí na pevných základech. Období by mělo trvat alespoň několik měsíců, během kterého by se měl pár snažit poznat navzájem své povahy, nálady, zájmy, ideály i náboženské smýšlení. Důležitým krokem je i seznámení se s rodinným prostředím. Je totiž velmi pravděpodobné, že chování v původní rodině bude podobné tomu, které se projeví v rodině vlastní. Důležitá je také zpětná vazba rodičů a dalších rodinných příslušníků, která by se neměla ignorovat. Současná realita je však poněkud jiná. Ve výběru partnerů se dnes mladým lidem ponechává značná svoboda. To sice zvyšuje jejich osobní zodpovědnost, ale vyzrálost jejich rozhodnutí často stěžuje dnešní sklon k povrchnímu přístupu k sexualitě a ke zpochybňování instituce manželství.²⁵

V praxi se tak toto období často prodlužuje na několikaleté. Záleží na tom, jak jsou partneři staří, jak finančně samostatní a celkové vyzrálí. Během tohoto soužití mají partneři možnost poznat, zda si jeden druhého dostatečně váží a respektuje. Toto jsou hlavní pilíře vztahu, díky kterým se následně může překonat hrozící krize, kdy fyzickou atraktivitu, vzrušení z nových zážitků a romantiku mohou vystřídat stres z každodenního života, nemoc a ostatní problémy, které můžeme nazvat životními krizemi.

1.7.2 Příprava na manželství podle vybraných církví v ČR

V katolické církvi ustanovují přípravu na manželství CIC/1983, posynodální adhortace Jana Pavla II. o úkolech křesťanské rodiny v současném světě *Familiaris consortio* z r. 1981 a dokument Papežské rady pro rodinu *Příprava na svátost manželství* z r. 1996 do tří fází.

První je vzdálenější příprava. Začíná již v období dětství a dospívání a představuje především rodinnou výchovu. Je tedy patrné, že rodina zastává dominantní roli. Cílem je vést děti k pochopení, vysvětlit jim, že jsou osobnostmi se svými slabými i silnými stránkami, vložit do nich smysl pro každou lidskou hodnotu, osobní i společenskou. Prioritou je ukázat manželství muže a ženy jako vztah založený na vzájemné pomoci a respektu vycházejících z úcty k Božímu odrazu v druhém člověku. S tím souvisí sexuální výchova a výchova k odpovědnému rodičovství. Během tohoto období by se měl dětem ukázat také přiměřeným

²⁵ PESCHKE, K.-H. *Křesťanská etika*. Praha: 2004, str. 411nn

způsobem smysl života bez manželství (kněžství, řeholní život...). Především pak zprostředkovat pochopení toho, co je opravdová láska, a že tato láska hraje v křesťanské etice hlavní roli. Ve vzdálenější přípravě by se měla projevit také snaha dovést k přechodu neboli obrácení od povrchní a neurčité víry v objevení křesťanského tajemství-víře jako společenství milosti a lásky se vzkříšeným Kristem. S touto přípravou úzce souvisí i přijetí svátosti biřmování, které svátostně vyzbrojuje mj. pro jednu důležitou oblast manželského života, jíž je předání víry a výchova.

Další příprava se nazývá bližší a provází celé období mladosti až po završení dospívání a adolescence (neboli období pastorage mládeže). Probíhá v rámci integrální křesťanské katecheze (směřující k prohloubení víry), ukazuje specifičnost mužství a ženství a specifičnost manželství jako osobního vztahu muže a ženy, který vyplývá ze samostatné přirozenosti člověka a také zakotvení manželství v životě s Bohem (manželská spiritualita) a s církví (sentire cum Ecclesia). V tomto období se vede k chápání a správnému hodnocení praktických stránek manželského života – stálé zaměstnání, dostatečné finanční prostředky, správné vedení domácnosti. Součástí je také příprava k odpovědnému rodičovství (vycházejícího ze správného chápání sexuality) a k výchově dětí. Zdůrazňuje se hlavní role rodiny a společenství (společenství farnosti i menší společenství). Velkou odpovědnost nese během tohoto období církevní společenství (obzvláště biskup a farář), mnoho mohou vykonat specializovaní odborníci a pedagogové. Je vhodné kombinovat ucelené kursy vedené odborníky (včetně manželských párů) a individuální přípravu. Je třeba poukázat také na význam zasnoubení.

Poslední příprava by měla probíhat v době několik měsíců před sňatkem. Cílem je hlubší poznání smyslu manželství a osobní příprava na odevzdání se konkrétnímu partnerovi a na jeho přijetí, hlubší poznání významu manželství v náboženském životě a praktické uvedení do společné náboženské praxe, např. duchovních obnov či exercicií. Součástí je liturgická příprava – motlitby a žehnání, eventuálně zasnoubení. Uvedení do společného svátostného života, před sňatkem je doporučeno přijmout svátost smíření a eucharistie. Nejbližší příprava je přípravou na prožívání manželství jako společné cesty víry, která má být podporována ostatními věřícími s cílem přispívat svým manželstvím k růstu společenství a podporovat ho. Neopomíná se vedení k pochopení svatebního obřadu, tedy textů a gest a k jeho osobnímu

pochopení. Proto je nutný individuální přístup a dostatek času s jednotlivými páry a společná příprava obřadu přímo se snoubenci, výběr biblických textů, hudby a zpěvu, způsobu manželského slibu a požehnání prstenů, modlitby za manžele, přímluvy, apod.²⁶

Z dotazníkového šetření vyplývá, že si důležitost těchto přípravných období uvědomují i jiné církve. Jelikož je manželství i v JB vnímáno jako velice zásadní oblast života, lidsky nejsilnější vztah v lidském životě, velice často se v jednobratrých sborech dostává snoubencům nejen veřejně vyslovených informací v rámci veřejných seminářů zabývajících se problematikou manželství, ale i osobní předmanželská péče v rámci pravidelného se scházení s manželským párem, kdy jsou se snoubenci v několika osobních setkáních probrána ta nejpodstatnější manželská témata. Stejně tak nabízí semináře pro páry, které se chystají vstoupit do manželství římskokatolická církev. Tuto možnost nabízí i Bratrská jednota baptistů, spíše pak záleží na jednotlivých sborech a kazatelích. Církev evangelická takové semináře pořádá také, nikoli však jako církev, uzavírání manželství i příprava k němu je věcí obcí (sborů). Řád sborového života v článku 6 o přípravě k manželství stanoví toto: „*Svatebnímu shromáždění předchází příprava žadatelů. Rozhodnutí o jejím rozsahu a intenzitě je ponecháno pastorační citlivosti a odpovědnosti kazatele a staršovstva.*“ Tato příprava má podobu několika osobních katecheticko-pastoračních rozhovorů kazatele se snoubenci.

Zodpovědnost, kterou by si měl člověk chystající se vstoupit do sňatku uvědomit, tedy není pouze tou za jeho vlastní osobu, ale v sázce je štěstí celých následujících generací. Především pak na dětech se nejvíce odrazí, v jakém vyrůstaly prostředí, což bude následně ovlivňovat jejich další život.²⁷

²⁶ NĚMĚC, D. Manželské právo katolické církve s ohledem a platné české právo. Praha: 2006

²⁷ WHITEOVÁ, E. G. *Rady pro církve*. Praha: 2009

2 UZAVŘENÍ MANŽELSTVÍ A RODINA

2.1 Historie formy uzavření manželství

Způsob uzavírání manželství se v dějinách postupně vyvíjel. Až do počátku druhého tisíciletí našeho letopočtu platilo starořímské ustanovení, že jde o „svazek dvou partnerů bez spolupůsobení třetí osoby“ (rodiny, veřejné moci, církve.) Následně však manželství nabylo znak svátosti a zaslíbilo se tak sdílení Boží milosti.²⁸ Tento posvátný akt, doprovázený rituály, měl novomanželům zajistit štěstí.

Ačkoli se zprvu jednalo o rodinnou slavnost, od 4. – 5. stol. se na uzavírání sňatku začaly daleko více podílet církevní společenství. Jejich přítomnost se postupem času stala nevyhnutelnou, především v případech nutnosti řádné uzavření manželství prokázat, což se dělo na základě výpovědi svědků. Nedodržení pravidel se pojilo s přísnými církevními tresty.

Ve vrcholném středověku došlo díky papeži Alexandru III. k rozlišení, a to na zasnoubení (sponsalia per verba de futuro) a samotný sňatek (sponsalia per verba de praesenti), kdy teprve sňatek znamenal vznik manželství.

11. 11. 1563 ustanovil tridentský koncil vydáním dekretu Tametsi formy uzavření manželství. Pro platnost mělo být manželství uzavřeno před farářem jednoho z nupturientů a dvěma svědky a posléze zaevidováno do matriky sezdaných. Dekret však postrádal několik přesných určení, např. před kterým knězem má být manželství uzavřeno či zda tyto normy platili i pro křesťany jiných vyznání, pro smíšená manželství. Dekret Kongregace koncilu Ne Temere, který následoval, situaci vyjasnil a mimo jiné potvrdil vedení matrik oddaných, jemuž se dodnes říká „ne temere“.²⁹

I když od určité doby přišla možnost uzavřít sňatek civilně, většinou se nevyklučovalo, aby mu následovalo i církevní požehnání. V dnešní době podmínky k platnému uzavření manželství

²⁸ SALAJKA, M. *Teologie a praxe církve*. Praha: 2000

²⁹ NĚMĚC, D. *Manželské právo katolické církve s ohledem a platné české právo*. Praha: 2006

stanoví a střeží státní moc, církvi zůstává možnost jednání katechizačního, pastoračního a možnost svátostného aktu. Omezená je její kanonická moc právní.³⁰

2.2 Sliby a rituály

Církevní oddávky sestávají z kazuálního zvěstování Božího slova, pastoračně zaměřené promluvy, motliteb, manželského slibu před křesťanskou obcí a požehnání na společnou cestu životem. Manželství je tímto církevně-právně uznáno, a tudíž z něj vyplývají jistá práva a povinnosti. Aby však sňatek alespoň z části novomanželům pomohl stres z příprav zvládat, s oddávky souvisí také celá řada znamení a rituálů, např. vázání rukou kněžskou štolou, žehnací vzkládání rukou nebo přežehnání křížem, průvod chrámem, pití z kalicha, držení kněžské koruny nad hlavami snoubenců, závojování, věnění, stisk rukou při slibu věrnosti, prsteny, polibek apod. Formule, která při oddávání zazní, vyjadřuje biblické „*a budou ti dva jedno tělo, takže již nejsou dva, ale jeden*“ – „*a proto, co Bůh spojil, člověk nerozlučuje!*“ (Mk:10,6-9; M:19,5n; Gn:2,24)³¹

Oslava ale musí probíhat v souladu s nebeskými zákony, nemělo by se tedy jednat o nic okázalého a rozpustilého, jelikož pojetí novomanželský oslav vypovídá o pozdějším chování v samotném manželství.³²

I obyčejné civilní sňatky jsou stále více obohacovány o sliby novomanželů a stále jsou dodržovány symbolické akty, které mají svazku zajistit věčnost. V těchto případech však závisí pouze na volbě novomanželů, zda si vymyslí vlastní slib, který pak přede všemi přednesou své milované osobě.

2.3 Rodina

„*Rodina je oním sociálním prostorem, který po celý život zásadně ovlivňuje socializaci osobnosti.*“³³ Karl-Heinz Peschke definuje rodinu jako „původní společenství“.

³⁰ SALAJKA, M. *Teologie a praxe církve*. Praha: 2000

³¹ SALAJKA, M. *Teologie a praxe církve*. Praha: 2000

³² WHITEOVÁ, E. G. *Rady pro církve*. Praha: 2009

³³ ŘEZÁČ, J. *Sociální psychologie*. Brno: PAIDO, 1998, str. 192

Po tom, co Bůh stvořil Adama a Evu, svěřil jim vládu nad světem (Gn 1,26; 2,15). Vytvořili první rodinu, první církev a položili základ společnosti. Tak byla společnost založena na manželství a rodině. Protože byli jedinými lidmi, kteří žili na zemi, Bůh jim přikázal: „*Plod'te se a množte se a naplňte zemi.*“ (Gn:1,28)³⁴

Rodina je nejdůležitějším sociálním prostředím. Skládá se z osob, které jsou spolu pokrevně propojeny, či jsou spojeny právním vtahem, jako je např. manželství, adopce.

Na základě jejích členů, rozdělujeme rodinu do tří skupin. První je tzv. nukleární, která se skládá z rodičů a jejich dětí. Je to ten nejužší rodinný kruh. Obecně vzato mají tyto členové k sobě nejbližší, jelikož spolu žijí, tudíž tráví nejvíce společného času a prožívají mnohé životní události, a to od pozitivních prožitků, až po tragické. Pakliže však nukleární rodina neposkytuje dostatečné zázemí či ostatní úkoly, které by měla splňovat, do jisté míry ji mohou zastoupit další členové rodiny, kteří jsou součástí tzv. širší rodiny. Mezi tu patří např. babičky, dědečkové, strýčkové, tetičky, bratrance, sestřenice atd. Rodina však může být i neúplná, vzniká v případě, kdy jeden z rodičů chybí. K této situaci dochází v případě, že jeden z rodičů zemřel, či se rozhodl z rodiny odejít.³⁵

V průběhu staletí se rodina neustále vyvíjí a s ní i její systém. V minulosti bylo běžné, že nukleární rodina žila společně s ostatními členy rodiny. Rodina fungovala současně jako hospodářský podnik a místo pro vzdělávání dětí. Napomáhalo tomu soužití širší rodiny, tedy soužití nukleární rodiny s ostatními příbuznými i jinými lidmi, např. služebnictvem.

Prarodiče často vypomáhali s výchovou vnoučat i s chodem celé domácnosti. I když tedy rodiče na své děti neměli čas, ty stále zůstávaly v rodinném kruhu a nebyly tolik vystaveny riziku, že by byly bez dozoru. Vztahy byly mnohem intenzivnější, než je tomu dnes.

Rodina je základ státu i církve, jak je znát z bohoslužebných úkolů i rituálů, týkajících se uzavření manželství. Pro společnost je tím nejdůležitějším článkem. Pakliže budeme hovořit o průměrné rodině, která netrpí žádnými patologickými jevy, je to první prostředí, které nám předává morální hodnoty, na jejichž základě dále jednáme. Rodina nám v prvních letech

³⁴ PESCHKE, K-H. *Křesťanská etika*. Praha: Vyšehrad, 2004, str. 482

³⁵ PESCHKE, K-H. *Křesťanská etika*. Praha: Vyšehrad, 2004. str. 484

života a následném dospívání ovlivňuje názor na okolní svět, který si pak postupem času dotváříme či přetváříme sami. To, co se v rodině odehrává, nás ovlivňuje po celý život. Následně náš vliv na okolí ovlivňuje život ostatních. To platí v pozitivním, ale i negativním smyslu. Dá se tedy říci, že má velmi zásadní vliv na naše následující zařazení do společnosti.

Z křesťanského pohledu rodina předává hlavní křesťanské principy jako je láska a porozumění. Především pro děti, které jsou velmi zranitelné, má být místem, které symbolizuje důvěru, ve kterém mohou být tím, čím opravdu jsou, se svými výjimečnostmi i nedostatky, tedy místem, kde rivalita, nenávist, zloba, závist a lež nemají své místo.

I církve si uvědomuje klíčový vliv rodiny na budoucí život potomka. Zdůrazňuje proto, aby rodiče dbali u svých dětí na křesťanskou výchovu, která jim v životě může být velkým užitekem. Především pak v dnešní době, kdy se morální hodnoty vytrácejí, stejně jako duchovní principy. Člověk proto potřebuje cítit, že není osamělý a je někým chráněn. Mimo jiné má dávat naději lidem, kteří přičiněním nějakého neštěstí ztratili své blízké.

2.4 Vznik rodiny

Podle Veselého o rodině můžeme mluvit až tehdy, když se muži a ženy, kteří spolu žijí, narodí dítě. Rodinu tedy automaticky netvoří lidé, toho či onoho pohlaví, kteří spolu pouze žijí v jednom bytě nebo kteří spolu pouze vedou společnou domácnost. Rodinu tak netvoří bezdětné manželské páry, netvoří ji ani bezdětné páry žijící spolu ve volném svazku, anebo páry žijící spolu mimo své anebo svá manželství. Tato skutečnost však neznamená, že rodinným životem spolu nemohou žít nesezdané páry, kde si jeden nebo oba partneři do tohoto soužití přivedou své biologické děti. V tomto případě se však nejedná o rodinu v pravém slova smyslu, ale o společenství či o sociální skupinu nebo pseudorodinu, a to i přesto, že zejména v pedagogické a sociální praxi se ve vztahu k dítěti stále více užívá spojení „nová rodina“. ³⁶

V psychosociálním slova smyslu lze s Veselou souhlasit – rodina je skutečně komplexní a naplněná až po narození dětí, protože teprve tehdy je možné realizovat některé sociální role (rodičovskou apod.), ale i formy a způsoby interpersonální komunikace.

³⁶ VESELÁ, R. *Rodina a rodinné právo- historie, současnost a perspektivy*. Praha: 2001

Naproti tomu, ani římskokatolická církev dnes nelpí na nutnosti plození dětí, byť bezdětné manželství považuje za výjimečné: „Z dostatečných důvodů je však manželům dovoleno zůstat po vzájemné shodě bez potomstva, třebaže by to mělo zůstat výjimkou“, píše K. H. Peschke. Připouští v tom případě také možnost sexuálního styku bez přímého záměru zplodit dítě: „Za platné by např. bylo považováno manželství, v němž se oba partneři dohodnou, že budou mít pohlavní styk jen v neplodných dnech, protože trpí dědičnou zátěží a nechtějí zplodit postižené potomky“³⁷. Z toho vyplývá, že vzájemný vztah a blízkost manželů stojí nad biologickým naplněním manželství.

2.5 Základní úkoly rodiny podle církve

Podle Arna Arzenbachera, autora Křesťanské sociální etiky, který se ve své knize odvolává na švýcarského sociologa Franze-Xavera Kaufamanna rodině náleží tyto úkoly:³⁸

- Soudržnost a emocionální stabilizace členů rodiny. Jde o úkol trvale zajišťovat rodinnou soudržnost na základě emocionálního spojení
- Reprodukce, jelikož společnost je pro svou trvalou existenci odkázána na dorůstající generace, proto se reprodukce dotýká existence společnosti vůbec
- Péče o děti a jejich výchova, protože rodina není nahraditelná žádným zařízením
- Vedení domácnosti, zdraví, rekreace, podstatný zkušenostní prostor pro sociální učení
- Vzájemná pomoc. Nejedná se pouze o ochotu pomoci v rámci soudržnosti nukleární rodiny, ale i solidaritu generací v rámci širších příbuzenských vztahů

Tyto principy se pak nevážou pouze na křesťanskou etiku, ale platí obecně i pro psychosociální pohled na úkoly rodiny. Rodina by však bez jejích členů neexistovala, můžeme proto hovořit o úkolech, které se vztahují na jednotlivé členy rodiny. Každý v rodině zastává určitou roli. I když se modely v průběhu let měnily, obecně je můžeme popsat takto. Rodiče mají v rodině hlavní postavení. Je to dáno nejen zajišťováním chodu celé domácnosti, ale především tím, že bez rozhodnutí rodičů by děti nebyly a tudíž nebyly na tomto světě. Děti

³⁷ PESCHKE, K-H. *Křesťanská etika*. Praha: Vyšehrad, 2004. str. 417

³⁸ ANZENBACHER, A. *Křesťanská a sociální etika: úvod a principy*. Brno: 2004

jsou na svých rodičích naprosto závislé a to již od vzniku plodu. Zda dítě bude zdravé, pakliže pomineme nevyzpytatelnost zdravotního stavu, záleží především na matce již v době těhotenství, ale důležitá je i role otce, který svou partnerku podporuje a usnadňuje jí průběh ve stavu těhotenství. Dítě by si proto mělo vážit tohoto, jak se o něj rodiče starali už v této fázi a posléze v období po narození. I když jsou na ochranu dětí mnohé standardy pro výchovu dětí dány právně, opravdové emoční zázemí, které je dítěti poskytováno, záleží pouze na rodičích, popř. ostatních členech rodiny. Tato rodičovská láska je nenahraditelná. To, že ji dítěti nikdo neposkytuje, může mít na prožívání dětství, dospívání a následný život velmi negativní vliv. Mnoho lidí, kteří si zakládají rodinu a v mládí strádali, má v této oblasti problém.

Svou podstatnou roli v rodině mají i sourozenci. Jejich úkolem by měla být vzájemná podpora nikoli rivalita a žárlivost, jak k tomu v mnohých případech bývá. Tyto vztahy se odvíjí od pohlaví, věku a počtu sourozenců. Ti starší by měli své mladší sourozence ochraňovat, předávat jim své zkušenosti, podporovat je a být vzorem. Role staršího sourozence je nelehká. O něco snazší je pozice mladšího sourozence, ale ten může být často porovnáván s tím starším, což mu může být v životě přítěží, jelikož se vždy bude cítit být hodnocen a srovnáván. Tyto problémy se však velmi často stírají věkem, kdy se životní zkušenosti sourozenců vyrovnávají.

Podle církve je pro rodinu, domácnost, nutná přítomnost Ducha svatého, aby mohla matka i otec správně splňovat své role. Matčinu vlivu je pak přisuzována taková důležitost, že se řadí ihned za vliv samotného Boha. Matka by měla svým jednáním a chováním pozitivně ovlivňovat všechny příslušníky rodiny a svým pozitivním myšlením by měla vnášet harmonii. Má tak zásadní vliv na morálnost a duševní zdraví především dětí. I když se výchova dětí mnohdy neobejde bez střetů, matka by nikdy neměla jednat silou, ani zvýšeným hlasem. Měla by naopak jednat s rozvahou a být něžná a rozumná. Pomoci by mělo vést dítě k Ježíši. Otec pak působí v domácnosti jako hlava rodiny a nositel všech mužských ctností.³⁹

³⁹ WHITEOVÁ, E. G. *Rady pro církev*. Praha: 2009

2.6 Rodina a problematické situace

2.6.1 Rodina v krizi

Krize je velmi dramatická situace. V rodině bývá zpravidla charakterizována demonstrativním, ale i latentním konfliktem, během kterého dochází ke střetu mezi partnery, členy rodiny, manžely. Je výsledkem napětí, které je díky individuálním nárokům a potřebám každé osobnosti nevyhnutelný.

Špatenková ve své knize popisuje tzv. *vývojové manželské krize*:

První, období mezi 3. - 7. rokem společného soužití, doba trvání je průměrně jeden rok a je velmi hlubokého charakteru. Ve vztahu ubývá zamilovanosti a romantiky. Partneři díky nabývání zkušeností navzájem ztrácí iluze a daleko více si všímají negativních vlastností toho druhého. Signálem je absence věcné, otevřené a naopak přibývání zraňující komunikace. Posun k lepšímu závisí, kromě na okolnostech, na sebereflexi, úsilí a sebevýchově každého z partnerů. Aby nedošlo k rozpadu vztahu, je též velmi důležité dodržovat zásady, např. omezit debaty o vzájemných výtkách a obviňování a diskuzi koncentrovat na řešení praktických otázek souvisejících s chodem domácnosti, nevynucovat si sexuální styk a neizolovat se od okolí tedy přátel a podobně. Velmi důležité pro vztah je uvědomění si, že se nejedná o soužití, ve kterém se uspokojují především individuální potřeby, ale v mnohých případech se musí dát přednost kompromisu a porozumění.⁴⁰

Právě díky sebeobětování, může manželství vydržet. Odměnou je totiž opravdové manželské a rodinné štěstí, které se může plně rozvíjet, jelikož není limitováno sobeckými potřebami jejich členů. Dá se říci, že taková rodina by neměla být ohrožena žádnou krizí, která mnohdy pramení právě ze sobeckých pohnutek.⁴¹

Ze soužití s partnerem, který nadřazuje své potřeby nad potřeby toho druhého, se stává pravý opak vztahu vytouženého. Jedním z důvodů, proč si člověk hledá spřízněnou duši pro život je právě ten, že hledáme někoho, kdo se o nás nezištně postará nejen v případech, kdy to vyžaduje situace, ale i jen tak “pro radost”.

⁴⁰ ŠPATENKOVÁ, N. *Krize – Psychologický a sociologický fenomén*. Praha: 2004

⁴¹ SALAJKA, M. *Teologie a praxe církve*. Praha: 2000

Druhá manželská krize kompenzuje svou hloubku dobou trvání. Dostavuje se zhruba po 20 letech soužití partnerů, tedy v době osamostatňování potomků. Jedná se o období, kdy dochází ke kombinaci různých typů krizí souvisejících s danou životní etapou.⁴²

Manželé se ocitají najednou opět po dlouhém období, kdy jejich hlavním zájmem byla výchova potomka, sami.

Jedná se tedy o jev, který se může vyskytnout kdykoli a kdekoli. V životě však probíhají situace, kdy je vznik krize pravděpodobnější. Spouštěče krize se od sebe mohou navzájem lišit. V rodině mohla vzniknout například nesnadná životní situace, která je způsobena vysokými nároky dnešní společnosti, zaměřující se především na výkon a materiální hodnoty, rychlé uspokojení potřeb a neosobnost. Vzniklé situace a potenciální konflikty tak přesáhnou možnost stav zvládnout. Nesnadnou životní situací se nerozumí pouze nedostatek financí či pokles životní úrovně. Ke krizi může dojít i ve velmi dobře finančně zabezpečené rodině.

Krize má velmi bolestné důsledky na psychiku každého člověka, který jí prošel. Ty se odvíjí od duševní stability a odolnosti jedince. Dále závisí na hloubce prožitku a jeho trvání popřípadě jeho opakování. Určité vývojové vlivy nebo události se přesto dají rozlišit. Pravidelné, obvyklé, očekávatelné, tzv. „normální“, tedy ty související s životním cyklem (např. vytvoření rodiny, narození dítěte apod.). Jedním z důsledků krize může být dopouštění se domácího násilí na jednom nebo více členech rodiny, jedním nebo více členy rodiny, či rozvod.

Církve, uznávající manželství jako svátost, mají k rozvodu výrazně striktnější stanovisko a řešení manželských krizí rozvodem je zcela mimo úvahu. Zbylé denominace obecně zdůrazňují, že krizové situace by neměly být důvodem k rozvodu, a že manželé by se měli aktivně snažit o jejich řešení. Českobratrská církev rozvod vnímá až jako „*krajní důsledek rozpadu manželského vztahu*“, velmi podobně jej vnímá i Bratrská jednota baptistů. Jednota bratrská vyznává stanovisko, podle kterého má být o „*manželství veden vždy co nejpoctivější zápas s velkým nasazením*“.

⁴² ŠPATENKOVÁ, N. *Krize – Psychologický a sociologický fenomén*. Praha: 2004

2.6.2 Domácí násilí

Domácí násilí zahrnuje veškeré formy násilí (fyzické, sexuální, psychické či ekonomické násilí, vynucená izolace), k nimž dochází mezi blízkými osobami - nejčastěji mezi partnery či bývalými partnery. Domácí násilí se objevuje u lidí všech úrovní vzdělání, sociální situace, tříd, ras, etnických skupin apod..⁴³

Charakteristickým rysem tohoto násilí je:⁴⁴

- Nerovnoměrné postavení mezi agresorem a obětí (nadřazené a podřazené postavení)
- Dlouhodobé trvání (k odhalení dochází v průměru až po 7 letech)
- Cyklický průběh (střídají se fáze klidu-příprava na útok-útok, láska-naděje-strach)

Ve mnoha případech se obětí nebo oběťmi stávají slabší jedinci. Ačkoli je krize evidentně negativní jev, nese s sebou i pozitivní faktor, a to naději na změnu k lepšímu.

Rozvod jako reakci na domácí násilí církve veskrze připouštějí. Dokonce Římskokatolická církev připouští možnost řešení, i když de iure nejde přímo o rozvod, nýbrž zneplatnění manželství. To je možné za podmínek, kdy, jak píše K. H. Peschke, „*existují zneplatňující překážky, které nejsou oficiálně uznávány, ale přesto skutečné manželství vylučují*“⁴⁵. Sem vedle například jednostranného odmítání manželského aktu nepochybně patří i domácí násilí. Peschke dále totiž dodává, že „*některé vady, které byly dříve jakožto zneplatňující překážky neznámé, se dnes považují za dostačující pro zneplatnění*“.

Jiří Roskovec z ČCE se domnívá, že psychické i fyzické násilí je „*ohrožením či narušením manželského vztahu*“, a že „*může být vážným důvodem k rozvodu. V ČCE přesvědčení o zásadní trvalosti manželství nebývá vykládáno tak, že je nutno manželství zachovat vždy a za každou cenu*“. Také Církev bratrská tento fakt vnímá jako velmi vážný problém a rozvod je pro ni akceptovatelným řešením. Velmi podobné stanovisko zastává i Bratrská jednota baptistů, jejíž tajemník Luděk Šíp konstatoval, že rozvod je v případě domácího násilí krajním

⁴³ <http://www.icm.cz/domaci-nasili-charakteristika>, [edit.2012-06-30]

⁴⁴ Tamtéž

⁴⁵ PESCHKE, K.-H. *Křesťanská etika*. Praha: Vyšehrad, 2004. str. 431

řešením a konstatuje, že „v konkrétní situaci může být společné soužití tragičtější než rozvod“. V rozeslaném dotazníku této otázky věnoval největší pozornost Martin Bukovský z Jednoty bratrské, který píše, že „obecnou pravdou zůstává, že rozvod je až tou nejposlednější fází v „boji“ o záchranu manželství. Pokud ale dochází k opakovanému psychickému, nebo fyzickému násilí, je třeba chránit utlačovanou stranu. Té je většinou doporučeno, aby se od osoby vykonávané týrání odstěhovala a byly zahájeny rozhovory (je-li ochota i z druhé strany), které by se měly zabývat podstatou věci – tedy důvodu, proč se daná osoba násilí na druhé straně dopouští. Pokud osoba, která násilí vykonává, není ochotna situaci řešit, týraná osoba rozhodně není od rozvodu odrazována, ve smyslu vyvolávání odsouzení, nebo jiného traumatu za případný rozvod. Konečná zodpovědnost za rozhodnutí k rozvodu však vždy zcela leží na ní. Každý svéprávný člověk je osobně zodpovědný za svůj život Bohu, tedy i za rozvod“. Toto tvrzení je však třeba pokládat spíše za vyjádření teologa, než člověka se zkušenostmi s manželskou či partnerskou pastorcí. Problematické je zejména tvrzení o doporučení utlačované straně odstěhovat se, které zcela opomíjí institut vykázání násilníka ze společného obydlí, které české právo již několik let zná a také aplikuje. Týranou osobu v důsledku staví do odpovědnosti za konečné rozhodnutí a zcela opomíjí psychosociální důsledky nejen týrání, ale i manipulace ze strany násilníka. Z prostředí Jednoty bratrské pochází i následující příběh ženy, s níž jsem měla možnost hovořit a seznámit se s dokumenty, týkajícími se ukončení jejího manželství.

- *Jana (35) se s budoucím manželem seznámila v prostředí entuziastického sboru JB. V rozporu s církevními zásadami podlehla jeho naléhání a po krátké známosti s ním měla několikrát pohlavní styk a otěhotněla. Později ji manžel přinutil odstěhovat se na vesnici v pohraničí, kde neměla žádnou možnost najít si práci, starala se tedy o domek a o domácnost. Několikrát ji donutil k pohlavnímu styku proti její vůli, jednou dokonce, když seděla na toaletě, si vynutil orální uspokojení. To všechno obhajoval oficiálním učením JD, že muž je hlavou církve a žena jej musí poslouchat. S odpovědnými lidmi ve farnosti, tzv. staršími, si o tom netroufala hovořit, manželka jednoho z nich jí potvrdila, že žena by manžela měla ve všem poslouchat a některé věci strpět. Když ji manžel zbil proto, že koupila špatný obojek na psa, rozhodla se podat na něj trestní oznámení. Policisté pro něj po výslechu navrhli uvalení vazby, čemuž soud vyhověl zejména z důvodu, že by mohl*

pokračovat v trestné činnosti, tedy ji znovu znásilnit nebo fyzicky napadnout. On však nechápal, čeho by se měl dopustit a i před soudem se hájil tím, že podle Bible je muž hlavou ženy. Ona sama nenašla pochopení v domovské církevní obci, dokonce hovořila o tom, že se cítí od ostatních členů církve naprosto nepochopena až odmítána. Celou situaci řešila tím, že se odstěhovala i se dvěma dětmi k rodičům na druhý konec republiky a s církevním společenstvím přerušila veškeré styky.

3 ROZVOD

Rozvod představuje pro člověka jedno z nejkризovějších období v životě. Většina lidí, kteří do sňatku vstupovali, si přála šťastný vztah. V něm však nastaly problémy, které vedly k rozvodu. K tomu mohlo dojít po dlouhodobém snažení o nápravu i v krátkém časovém horizontu. Rozvod mohl iniciovat jeden z partnerů či oba. To, co rozvodu předchází, jak rozvod probíhá a jaké jsou jeho následky, se odvíjí od mnoha různých faktorů.

Rozvod znamená rozpad vztahu, v který byla vkládána naděje, a který byl několik let budován. V momentě, kdy se dva lidé rozhodli uzavřít sňatek, jistě do něj nevstupovali s tím, že se vztah rozpadne. Mnoho lidí si s sebou nese pocity zklamání a ztrátu ideálů. Je výsledkem selhání vztahu, jehož příčiny jsou různé.

Může se jednat o problém sladit pracovní nasazení a rodinný život. Důležitá je schopnost rozdělit povinnosti a konkrétně určit jaká jsou očekávání a role jednotlivých členů rodiny, aby se pak předešlo zbytečným zklamáním a přetížení rodiny. V momentě, kdy rodina nefunguje vyrovnaně, je daleko více náchylná ke krizi a reaguje tak ještě citlivěji na negativní vlivy. Velmi významnou roli pro rodinu mají zaměstnavatelé, kteří mohou svým zaměstnancům nabídnout pružný přístup a pomoci jim tak udržovat pracovní a rodinné povinnosti v harmonii. Role ženy a muže pak nemusí být oddělena na věnování se pouze rodině nebo obětování společně stráveného času práci. V momentě, kdy role nejsou vyrovnané, dochází k vyčerpání vztahu, který není naplňován štěstím a následnému rozpadu rodiny.

Jak bylo již zmíněno v předešlé kapitole, dalším z důvodu rozvodu bývá násilí v rodině. Násilí se projevuje vědomým útoky proti lidské důstojnosti a to v různých formách, sexuální, fyzické, psychické, ale i ekonomické. Může být opakované, dlouhodobé a může se i stupňovat a vyvrcholit až k násilí ohrožujícímu na životě. Zásadní je závislost oběti na

pachateli, čili částečná bezmoc oběti se vzepřít. Nejedná se pouze o závislost existenční, ekonomická, ale je agresor zároveň osobou blízkou, na kterou je oběť vázána i emočně. Pakliže není násilí zastaveno včas, může se v nejhorším případě stát součástí denního života. V těchto případech je pak velmi důležitý postoj okolí, tedy širší rodiny, přátel, známých, ale také kompetentních orgánů jako policie a soudu. Důležitou roli pak zastávají různé organizace a média, která mohou pomoci o těchto problémech informovat nebo vzdělávat.

Jelikož se s manželstvím nakládá z několika hledisek, tedy právního, duchovně pastýřského a církevně-kázeňského, stejně tak se s veškerou přísností posuzuje provinění v případě jeho rozpadu.⁴⁶

3.1 Rozvod a církve v České republice

Ze šetření společnosti Ludmily Fialové vyplývá, že jedním z nejdůležitějších faktorů, který postoj k rozvodům ovlivňuje, je náboženské přesvědčení. *„Data ukazují, že určitý vliv má samotný fakt, zda se respondent k nějakému vyznání hlásí, opravdu však víra ovlivňuje jen ty, kteří se pravidelně zúčastní bohoslužeb. Zde se projevuje rozdíl mezi praktikujícími křesťany a těmi, kteří se k náboženskému přesvědčení hlásí pouze na deklarativní rovině.“*⁴⁷

Již jsem naznačila, že křesťanský pohled považuje manželství za trvalou a nezrušitelnou instituci, i když připouští výjimky, jak jsem prezentovala v předcházejících kapitolách, tedy v případě manželské krize, nebo domácího násilí. Obecně platí, že tam, kde je manželství svátostí, je rozchod daleko komplikovanější. Římskokatolická církev tak zastává velmi striktní stanovisko. Poměrně složité katolické kanonické právo rozvod v zásadě neuznává, zná však možnost zneplatnění neboli anulaci manželství, o němž jsem psala v předcházející kapitole. V podstatě jde o zrušení církevního manželství z důvodu nefunkčnosti nebo jiných vážných překážek, které církevní právo poměrně jasně vymezuje a v zásadě konstatuje, že manželství nebylo uzavřeno platně a v souladu se všemi církevními zákony. Dnes jsou uznávány i překážky, které dříve uznávány nebyly, nebo nebyly známy (vedle násilí i některé sociálně-patologické projevy apod.). Ani tak však nejde o nijak jednoduchou a už vůbec ne o

⁴⁶ SALAJKA, M. *Teologie a praxe církve*. Praha: 2000

⁴⁷ FIALOVÁ, L. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: 2000, str. 98

rutinní záležitost. Rozhodnout o rozvodu může pouze církevní soud za přítomnosti arcibiskupa podle § 1629 katechismu „*po prověření situace příslušným církevním soudem, lze prohlásit „neplatnost manželství“, totiž, že manželství nikdy neexistovalo. V tomto případě jsou smluvní strany volné a mohou znovu uzavřít manželství*“.

To se týká svátostného manželství. V případě civilního sňatku pak civilní rozvod možný je a v rámci církve bude řešen zneplatněním takového manželství, tzv. sanací.

Anulování svazku rozvodem, tak jak jej chápe civilní právo, ve skutečnosti prakticky jde. Jeho pozitivem je skutečnost, že církevní soud pečlivě zkoumá důvody pro své konečné rozhodnutí a zabráňuje tak „lehkovážným“ rozvodům z malicherných příčin.

Další možností, kterou kanonické právo akceptuje, je odloučení manželů, ke kterému se váže § 1649 katechismu: „*Nastávají však situace, kdy se společné soužití manželů stává z nejrůznějších příčin prakticky nemožným. V takových případech církev připouští tělesné oddělení manželů a ukončení společného bydlení. Manželé nepřestávají být před Bohem manželem a manželkou; nemají volnost uzavřít nový svazek. V této tíživé situaci by bylo nejlepším řešením smíření, je-li to možné. Křesťanské společenství je povoláno k tomu, aby těmto osobám pomáhalo žít křesťansky jejich situaci ve věrnosti svazku jejich manželství, které zůstává nerozlučitelné*“.

Podle Českobratrské církve evangelické je „*postoj Bible k čemukoli (tedy i k rozvodu) obtížné formulovat, jelikož Bible není živá bytost, nýbrž sbírka textů, takže nemůže zaujímat postoje*“. Nicméně mezi biblickými svědky lze vysledovat shodu v tom, že manželství je přinejmenším intencionálně svazek trvalý, a že takový svazek je reálnou možností i v našem nedokonalém a lidským selháním všelijak porušeném světě. To je především povzbuzení - jako takové je nepochybně možno a záhodno je „aplikovat“ také na „dnešní společnost“, tzn. uprostřed této společnosti je dosvědčovat. Podle Jiřího Roskovce ČCE biblický postoj k rozvodu „*na dnešní společnost aplikuje srozumitelně, civilním slovníkem, ale principy a biblická stanoviska zůstávají neměnné*“. Rozvod je z tohoto hlediska (ostatně nejen z něj) selháním. Také k tomu, jak nakládat s lidským selháním, lze v Bibli celkem zřetelně najít shodný hlas: povzbudivé svědectví o moci odpuštění. A to je v dnešní společnosti aplikovatelné.

V ČCE není rozvod obecně důvodem ke zrušení členství, tím by mohlo být jen zjevné popření křesťanské víry. To ovšem zcela nevylučuje možnost, že např. kruté jednání, které způsobilo rozpad manželství, by bylo posuzováno jako důvod k nějakému kázeňskému opatření, např. vyloučení od Večeře Páně.

Evangelická církev metodistická ve svém řádu konstatuje, že *„Božím záměrem je celoživotní, věrné manželství. Církev musí vykonávat poradenství před uzavřením a po uzavření manželství, aby pomohla vytvořit a zachovat zdravá manželství. Jestliže se manželé odcizí jeden druhému natolik, že i po vážném zkoumání a zvážení všechny pokusy o smíření ztroskotají, je rozvod politováníhodnou alternativou. Rmoutí nás zhoubné emocionální, duchovní a ekonomické následky rozvodu pro všechny účastné a jsme znepokojeni vysokým procentem rozvodů.“*

Bratrská jednota baptistů hodnotí pohled Bible na rozvod primárně, psychosociální aspekty obvykle neopomíjí (v rámci pastorační práce), nemá však k výkladu Písma k otázce rozvodu závazný postoj. Jednotlivé sbory tuto otázku rozpoznávají samostatně.

Jednota Bratrská vnímá rozvod, podle Mt:19,6 jako negaci Božího plánu. Za rozvrácením manželství stojí mnoho lidského selhání např. sobectví, neochota se obětovat, necitlivost k druhému, násilí aj., v tomto slova smyslu je rozvod vždy následkem hříchu. Její hodnocení vychází z východisek Nové Smlouvy, v případě, že se psychosociální pohledy kryjí s pohledem Nové smlouvy, jsou vítány a akceptovány. To, co je v rozporu s Písmem, je odmítnuto.

Všechny oslovené církve se k problematice staví poměrně jednotně. Podle BJB je rozvod vždy nejkrajnějším řešením. Obvykle respektuje důvody k rozvodu jako je cizoložství, či rozvod ze strany nevěřícího a další konkrétní situace. To však nevylučuje, že některý sbor této kongregační církve nebude respektovat žádný důvod jako oprávněný či dostatečný k rozvodu. BJB dělá rozdíl v tom, z jakého důvodu se dotyčný rozvedl. Rozvedený jedinec však může nadále zůstat jejím členem. I nové manželství obvykle přípustné je. Konkrétně to ale pastoračně, či v rámci uplatnění sborové kázně, řeší sbory individuálně. Podmínkou může být např. přesvědčivá skutečnost, že původní manželství nebude obnoveno, tedy třeba nový sňatek druhého partnera.

Jednota bratská prosazuje individuální posouzení, jelikož zastává obecnou vlastní pravdu, že rozvod je až ta nejposlednější fáze v „boji“ o záchranu manželství. Každý svéprávný člověk je podle přístupu JB osobně zodpovědný za svůj život Bohu, tedy i za rozvod. Pro tuto osobu rozvod neznamena vyloučení z církve, může tedy i nadále zůstat její součástí. Důvodem je i to, že Jednota bratská hodnotí okolnosti, kvůli kterým se dotyčný rozvedl, např. smilstvo, opakované násilí, odchod z manželství nevěřícího manželského partnera apod.). Projevuje snahu porozumět tomu, kdo je za rozvod zodpovědný s rozlišováním mezi odpovědností za manželské problémy a odpovědností za rozvod samotný, dokonce považuje toto lidské posouzení za klíčové. O manželství má však být vždy veden co nejpoctivější zápas s velkým nasazením. Přesto však, pokud se jeden z manželů dopustil nevěry (viz. Mt:5,32) a druhý nemá sílu na to, aby mu toto porušení principu jednoho těla odpustil a jejich vztahu udělil novou milost, je tento postoj podvedeného z manželů respektován. Za soudce okolností, postojů a motivů se tato církev nepovažuje, je jím sám Pán církve Ježíš Kristus. Dále, pokud jeden z manželů z různých důvodů již nechce v manželství být a Ježíš Kristus není jeho osobním Spasitelem a Pánem, opět se s tím „nedá“ nic dělat a je tento postoj s lítostí respektován (1Kor 7,15).

Rozvod je však brán jako selhání a důsledek hříchu. Přesto však člověk, který o záchranu svého manželství bojoval, není vnímán jako člověk „na okraji“. Jelikož soudcem lidských životů je sám Bůh, nikoliv církev, je Jednota bratská v této věci opatrná. Tam, kde je to možné, se snaží co nejvíce seznámit s okolnostmi daného případu. Tedy každý případ rozvodu je posuzován individuálně.

3.2 Rozvedení v církvi

3.2.1 Katolický přístup

Rozvod je v křesťanském spektru obecně vnímán jako selhání, zklamání a odchýlení se od cesty Boží. Proto je tato problematika pro církev velmi citlivá, pozitivní je však snaha ji řešit. Biskup Václav Malý mluví o tom, že v církvi je třeba vytvořit prostředí, ve kterém se bude moci vše svobodně projednávat a o všem svobodně hovořit, tím spíše o tak intimních záležitostech jako je rozvod. Řešením podle Malého není potlačování existujících problémů. To povede pouze k jejich zhoršení. Církev by se k této mezní životní situaci neměla stavět

zády a pokrytecky předpokládat, že se všechna manželství automaticky řídí církevním zákonodárstvím, které je ve své podstatě omezené na poslušnost, věrnost a odpuštění. Člověk je sám o sobě velmi složitý biopsychosociální tvor, velmi zranitelný ve všem, co se týká jeho existence. Podléhá také Božímu vedení, ať má jakoukoli podobu, čili není absolutně zodpovědný za svoje činy. Malý dále uvádí, že *„je smutné, jak málo se někdy v církvi setkáváme se vzájemným odpouštěním.“*⁴⁸ Pro nedostatek odpuštění nemá mnoho věřících žijících v novém partnerském vztahu možnost přistupovat ke svátostem, přijímat rozhřešení. Neměla by jim však být odepřena možnost prožívat v církvi pocit odpouštění těmi, ke kterým patří, i když mají vůči nim z důvodu nezvěrohodnocení svým selháním dluh. *„Církev očekává od laiků v nestandardních životných situacích poslušnost vůči Bohu – přijetí a uznání ideálů, které vyrůstají z evangelia. Pohybujeme se po rovině naší snahy a naší dobré vůle, ale neměli bychom ztrácet ze zřetele ideály, kterých nikdy nedosáhneme.“*⁴⁹

To se týká situace, kdy jde o skutečný rozvod, k němuž je současné kanonické právo velmi rigidní, stejně jako postoj někdejšího papeže Jana Pavla II., byť i v něm lze vysledovat jisté posuny. Podle něj *„bohužel, denní zkušenost ukazuje, že ten, kdo se rozvedl, většinou pomýšlí na nový sňatek, přirozeně nekatolicky uzavřený. Protože tu jde o zlo, které podobně jako jiné špatnosti stále více postihuje také katolické kruhy, musí se tento problém pečlivě a neprodleně řešit. Synodální otcové o něm výslovně jednali. Církev, zřízená k tomu, aby vedla všechny lidi, a zejména pokřtěné, ke spáse, nemůže jen tak opustit ty, kdo si vyhledali nový svazek, i když už byli s jedním partnerem spojeni svátostnou manželskou smlouvou. Proto bude neúnavně a usilovně nabízet takovým lidem spásonosné prostředky.“*⁵⁰ Jedním dechem zde tedy bývalý Svatý Otec vyjadřuje neměnné stanovisko, ale také naději pro ty, kteří znovu uzavřeli sňatek „nekatolickým způsobem“. Kněžstvo pak nabádá k jisté shovívavosti: *„Duchovní správci ať si uvědomí, že jsou pro lásku k pravdě povinni dobře rozlišovat různé situace. Je rozdíl, jestli někdo přes upřímnou snahu zachránit dřívější manželství byl zcela nespravedlivě opuštěn, anebo jestli někdo rozvrátil církevně platné manželství svou těžkou vinou. Opět jiní uzavřeli nový sňatek s ohledem na výchovu dětí, a mnohdy jsou ve svědomí subjektivně přesvědčeni, že*

⁴⁸ MALÝ, V. Václav Malý: rozhovory, úvahy, komentáře (1995-2005). Praha: 2005, str. 141

⁴⁹ Tamtéž, str. 142

⁵⁰ Jan Pavel II. *FAMILIARIS CONSORTIO*. Praha: 1992

*dřívější, nenapravitelně rozbité manželství nebylo nikdy platné.*⁵¹ To je zcela jasné slovo ve prospěch těch, kteří nedokázali udržet manželství, ze kterého jejich partner svévolně odešel a pro ty, kteří jsou ve svědomí individuálně přesvědčeni, že v jejich manželství se vyskytly překážky svědčící pro jeho zneplatnění, byť tak ještě církevní soud explicitně nerozhodl.

V ostatních případech však papežovo stanovisko zůstává zcela striktní, když konstatuje, že: *„Náležitá úcta ke svátosti manželství, k samotným manželům a k jejich rodinám jako i k společenství věřících zakazuje každému duchovnímu, aby z jakéhokoli důvodu nebo pod jakoukoli záminkou, třeba i pastorační, vykonal jakékoli liturgické úkony pro rozvedené, kteří uzavírají nový sňatek. Takové úkony by totiž vzbudily dojem nového svátostně platného sňatku, a tím by mohly vést k omylům, pokud jde o nerozlučnost platně uzavřeného manželství. Tímto počínáním vyznává církev svou věrnost ke Kristu a k jeho pravdě. Zároveň se chová mateřsky k těmto svým dětem, především k těm, které byly bez vlastní viny opuštěny zákonitým manželem.“* To je poměrně jasný a striktní postoj, který papež podpírá i vyznavačským provoláním, které mu má dodat ještě větší váhy.

Je třeba dodat, že Římskokatolická církev počítá s institutem anulace manželství příslušným církevním soudem. V takovém případě na rozvedené hledí tak, jako by jejich manželství nikdy neexistovalo a oni byli zcela svobodní.

3.2.2 Další církve v ČR

Na základě dotazníkového šetření a vlastního studia materiálů mám k dispozici stanoviska čtyř církví, která podpořím také kazuistikou z páté denominace.

Pro Českobratrskou církev evangelickou není rozvod důvodem ke zrušení členství. Tím je podle Jiřího Roskovce pouze zjevné popření křesťanské víry. Roskovec však upozorňuje, že *„to zcela nevylučuje možnost, že např. kruté jednání, které by způsobilo rozpad manželství, by bylo posuzováno jako důvod k nějakému kázeňskému opatření“*. Tím může být např. napomenutí nebo i zamezení přístupu k udílení svátostí, zejména Večeře Páně.

⁵¹ Jan Pavel II. *FAMILIARIS CONSORTIO*. Praha: 1992

Velmi individuálně posuzuje případy rozvodu v souvislosti se svými členy episkopálně-kongregační Církve bratrská. Zde je každý případ posuzován individuálně a řeší jej orgán farnosti, tzv. staršovstvo zpravidla na základě rozhovoru s oběma partnery. Výsledky tohoto jednání rozhodují buď o tom, že rozvod byl oprávněný, nebo vyslovuje tzv. kázeňská opatření, mezi nimiž je pamatováno na zamezení přístupu ke svátostem, nebo i na možnost vyloučení z církve. Je otázkou, nakolik je tento přístup citlivý a nakolik může připomínat až soudní tribunál.

- *Setkala jsem se se dvěma lidmi, z nichž jeden byl z Církve bratrské po rozvodu vyloučen. Tento akt považoval za celkem oprávněný, cítil však příkrý rozpor mezi tím, jak starší církve posuzovali případ rozvodu a tím, že v manželské krizi nenašel nikoho, kdo by se o jejich stav zajímal, případně je byl ochoten vyslechnout, natož poskytnout podporu či poradenskou službu. „Takto intimní problém jsem nechtěl sdílet před dvěma členy staršovstva, u nichž jsem si nebyl jistý, že by zachovali důvěrnost mých sdělení. Podstatným důvodem mého vyloučení se stala neposlušnost, projevená právě nedůvěrou v autoritu staršovstva jako celku“, řekl mi. Po vyloučení z církve se nestal členem žádného dalšího křesťanského společenství, byť si zachovává vnitřní víru.*

Bratrská jednota baptistů poskytla na otázku „V případě, že se člen Vaší církve rozvede, bude moci být i v budoucnu její součástí? Dělala by Vaše církev rozdíl v tom, z jakého důvodu se dotyčný rozvedl?“ ústy tajemníka Ludka Šípa jako odpověď pouze: „Ano. Ano“.

Konečně Jednota bratrská a priori nepovažuje samotný rozvod za důvod k vyloučení z církve, přísně však posuzuje důvody a okolnosti z rozvodu, z nichž akceptuje partnerovo smilstvo nebo opuštění manželství partnerem. Na rozpadu manželství mají podle Martina Bukovského podíl vždy oba z manželů, přesto však jsou mnohdy dohledatelné postoje a míra nasazení v zápasu o záchranu manželství. Na to je brán zřetel. Rozvod, i když není chtěný a je vždy, až krajním řešením je v určitých případech přípustný. V rámci individuální péče jsou prohovořeny podmínky a okolnosti rozvodu a po společné úvaze jsou vyslovena určitá doporučení, která mají dotyčného chránit, pomoci mu vyřešit si svou minulost a připravit jej na případný nový vztah.

- *Kazatel Církve adventistů sedmého dne (Aleš, 43 let) uzavřel manželství ve 24 letech s partnerkou o rok starší. Oba přišli z nekřesťanského prostředí. Zapojili se do práce místní farnosti, on se stal starším sboru a později i kazatelem, vystudoval teologii na intracírkevním semináři, během toho všeho se jim narodily dvě děti. Později se vyskytla řada nedorozumění, nepochopení a rozporů, které se staly příčinou hluboké chronické krize. Ani zde se dotyčný muž nedočkal pastorační nebo poradenské služby, proto podal žádost o rozvod. Následkem bylo zrušení kazatelské ordinace a s tím související ztráta zaměstnání i bydlení. „Paradoxní bylo, že o důvody se nikdo příliš nezajímal, byl jsem viníkem a nesl jsem důsledky. Bývalá manželka je nadále členkou sboru a byla jí, i když si našla nového přítele, s nímž nyní žije“, dodal exkazatel, který po dvou letech od rozvodu uzavřel nové manželství, v němž má nyní další dvě děti a stal se členem jiné církve.*

Dotazníkové šetření ukázalo, že protestantské církve jednotlivé případy individuálně posuzují a rozhodují zpravidla na základě psaného či nepsaného kázeňského systému. Stejně jako katolická církev tak za jistých okolností brání takto postiženým členům v přístupu ke svátostem, v krajních případech je i exkomunikují. Těm, kteří se podle jejich názoru neprovinili proti Bibli či církevnímu zřízení pak nebrání v uzavření nového manželství.

4 KŘESŤANSKÉ RODINNÉ PORADENSTVÍ V ČR

4.1 Historie partnerského a manželského poradenství v ČR

Partnerské a rodinné poradenství sahá již do dob, kdy ještě nedá hovořit o jeho institucionalizaci. Této funkce se ujímali významní členové rodiny, zkušené lidé a církevní autority. Rodinný a manželský život tak byl regulován společenskými normami, které vycházely z náboženských tradic či podléhal silné sociální kontrole příbuzných a sousedů. Jednalo se například o možnost uzavřít pouze nábožensky a sociálně rovný sňatek. Prioritou pro manželský život tak bylo udržení stabilní rodiny a plození dětí.⁵²

Manželský, partnerský a rodinný život je však natolik komplikovaný a složitý, že pravidla, podle kterých by se mělo žít, se mohou jen stěží opírat o rigidní náboženská a společenská

⁵² NOVÁK, T. Manželské a rodinné poradenství. Praha: 2006

nařízení. Nevyhnutelně proto nastaly v rodinném životě změny, které souvisely především s upřednostňováním citových, intelektuálních a intimních potřeb, které postupem nabouraly tradiční modely chování v rodině.⁵³ Následkem se stal problém rodinných rolí pohlaví. Ženy získaly srovnatelné pracovní klasifikace i finanční samostatnost. Důsledkem je dvojitá zátěž v podobě výdělečné práce a udržování domácnosti⁵⁴. Na tuto změnu reagovala církev institucionalizováním poradenství, na kterou se zaměřil např. kněz Karol Wojtyła, ještě dávno před tím, než se stal papežem.

Proti Velké Británii a USA není v ČR historie poradenství příliš dlouhá. V druhé polovině dvacátého století vznikla v Praze zřejmě první poradna s názvem Poradna pro manželské rozkoly, založena sociologem O. Machotkou, pozdějším univerzitním profesorem působícím v USA. Ten v rámci poradenství aplikoval uzavírání dohod mezi manželi s racionálním vysvětlením povoleného a zakázaného. Účinnost této metody na rodinnou praxi se však dále neproověřovala. Velmi nečekanou úlohu získala ve čtyřicátých letech minulého století, již přejmenovaná Rodinná poradna, a to v prokazování árijského původu. Instituce přestala působit po květnu 1945.⁵⁵

Velmi významného posunu v poradenství došlo díky jeho praktickému aplikování na společnost formou přednášek o soužití v rodině a manželství, vedených sociálními pracovníky. S příchodem socialismu, ve kterém se partnerské problémy nepřipouštěly, došlo však k útlumu a spojení této instituce s protialkoholní léčebnou.

V padesátých letech došlo k osamostatnění Poradny pro neshody v rodině pod externím vedením primáře Psychiatrické léčebny v Brně-Černovicích, E. Žalmana, jehož výzkumy na klientech byly psychiatrického rázu. V polovině devadesátých let minulého století však, pod jiným stávajícím názvem Manželská poradna, instituce zanikla z důvodu nedostatečného financování. Manželské a rodinné poradenství dále vznikalo spíše nenápadně, ve zdravotnictví a formou první telefonické pomoci. 1. října 1967 vznikla v Praze Stálá

⁵³ NOVÁK, T. Manželské a rodinné poradenství. Praha: 2006

⁵⁴ ANZENBACHER, A. *Křesťanská a sociální etika: úvod a principy*. Vyd. 1. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004

⁵⁵ NOVÁK, T. Manželské a rodinné poradenství. Praha: 2006

manželská poradna, první instituce se srovnatelnými parametry a organizačním začleněním se současnými poradnami. Velmi podstatnou úlohu sehrál MUDr. Miroslav Plzák, CSc., zastánce přežití manželství než jeho žití.

K dalšímu posunu, a to vytvořením moderního kodexu pro práci v poradnách a vzniku Asociace manželských a rodinných poradců ČR došlo na přelomu roku 1989 a 1990. Standardy oboru tak nabyly odpovídajícímu stavu ve vyspělých evropských zemích.⁵⁶

4.2 Křesťanské poradenství

4.2.1 Obecné rozměry křesťanského poradenství

Křesťanské rodinné a partnerské poradenství má pak historii ještě mladší a dodnes není, na rozdíl od anglosaské společnosti, nijak zásadně institucionalizováno. V katolickém prostředí se opírá především o praktického teologa P. Ing. Aleše Opatrného, kněze a pedagoga Katolické teologické fakulty pražské Univerzity Karlovy, který stojí za aktivitou přednášek i komunitních setkání na podporu manželských párů.

Pastorační poradenství se týká konfrontace spirituálního a sociokulturního rozvoje života věřícího. Jeden z klasiků Christian Counsellingu, Garry Collins konstatoval, že pouze 10 % klientů u něj hledalo pomoc ve specificky duchovních otázkách, ostatní se na něj obraceli s žádostí o pomoc v krizi, manželství a sexualitě, zvládnutí náročných životních situací apod.⁵⁷ V obecné koncepci pastore a pastoračního poradenství se setkáváme v zásadě se dvěma koncepty: interní (uvnitř církve a pro členy náboženské obce) a externí (jako službu církve světu), v níž jde podle Aleše Opatrného o zabývání se lidmi „v *konkrétních životních podmínkách... Jejím posláním je řešit konkrétní problémy konkrétních lidí ve světle a síle evangelia*“⁵⁸. Co do obsahu pastore lze užít Salajkovy klasifikace na generální zahrnující veškerou duchovenskou činnost církve (*cura animarum generalis*) a speciální (*cira animarum*

⁵⁶ NOVÁK, T. Manželské a rodinné poradenství. Praha: 2006

⁵⁷ COLLINS, Garry. *Christian counselling*. London: 1998

⁵⁸ OPATRNÝ, A. *Cesty pastore v postmoderní společnosti*. Kostelní Vydří: 2001, str. 26

specialis) zabývající se přímou pomocí v hledání souvislostí a řešením problémů v duchovním i občanském životě.⁵⁹

Pastorační poradenství v aktuálním slova smyslu znamená kombinaci respektu ke klientově spiritualitě, což předpokládá znalosti a dovednosti z teologie, zejména praktické v kombinaci s odborným psychosociálním poradenským přístupem. Takový poradce může být odborně vybaven např. absolvováním psychoterapeutického výcviku. V českém prostředí reprezentuje tento přístup např. doc. Zdeněk Vojtíšek.

Jde o přístup, který v sobě snoubí jak teologická východiska, tak psychosociální odbornost, s nímž přišlo tzv. Křesťanské poradenství v osobě Garryho Collinse, Larry Crabba a dalších. V některých aspektech svých postupů souzní s již zmíněným imperativem praktického teologa Milana Salajky, aby pastore přestala být pouhým vedením k naplňování církevních řádů či paragrafů katechismů a začala se více zabývat osobnostními a psychosociálními kontexty členů křesťanské obce. V českém katolickém prostředí se stal jedním z jeho průkopníků doc. Aleš Opatrný, který dokonce upozorňuje, že „*Cestě růstu ve víře ... brání nevzdělanost a předsudky*“ a také „*tlak, který přespříliš omezuje svobodu, byť je to tlak vedený v podstatě správným směrem*“.⁶⁰

Existuje ovšem reálné nebezpečí, že přeakcentování poradenství na úkor teologie by mohlo způsobit tenzi v duchovní oblasti. Právě proto je důležité, aby se poradce dobře orientoval v obou zmíněných oblastech a dokázal je dobře propojit. Náš dotazníkový průzkum naznačil, že zejména v malých tzv. probuzeneckých církvích (JB, BJB a do jisté míry i CB a ECM) je v převaze teologická složka pastore, která klientům pomáhá vést „duchovní zápas“ o vlastní víru a také například o manželství, aniž by konstatovala jakým způsobem. Metodami jsou zde především spirituální aktivity a poslušnost.

4.2.2 Křesťanské poradenství v otázkách partnerství, rodiny a rozvodu

Jednotlivé církve se více či méně úspěšně pokouší zřizovat instituce, které si kladou za cíl nejen realizovat poradenskou službu, ale také například připravovat duchovní na práci se

⁵⁹ SALAJKA, Milan. *Křesťanská církev ve své duchovní aktivitě a praxi*. Praha: 1998

⁶⁰ OPATRNÝ, A. *Cesty pastore v postmoderní společnosti*. Kostelní Vydří: 2001, str. 95

snoubenci a manželskými páry. Tato služba je jistě oceněníhodná, má však své limity. Těmi je především nedostatek odborně erudovaných poradců, kteří se zpravidla dobře orientují v teologických otázkách a církevních principech, v psychosociální oblasti zůstávají do jisté míry na teoretické úrovni a často jim chybí praktické zkušenosti. Církev bratrská tak založila po roce 2005 Odbor pro manželství a rodinu, který anoncuje na svých oficiálních internetových stránkách⁶¹. Jeho založení stálo na manželech Horských, jejichž kvalifikací byl fakt, že přes zahájené soudní řízení odolali možnosti rozvodu. Výsledkem jsou například skripta pro přípravu snoubenců sepsaná „Kolektivem autorů“, z nichž není jisté, mají-li sloužit snoubencům samotným či duchovním. Vedle teologických principů manželství a partnerství obsahuje i „psychologický“ výklad rozdílů mezi mužem a ženou, či výklad řešení konfliktů, který je jakýmsi výluhem z obecně publikovaných teorií bez praktické aplikace v partnerském vztahu (str. 37n.). Součástí jsou i některé otázky pro autotestování, jako například *„Co děláte pro to, aby se vám dostalo obdivných pohledů opačného pohlaví v běžném kontaktu na veřejnosti?“* (str. 20). Dále návod na plánování svatební noci: *„rozhodněte o metodě antikoncepce (neabortivní), buďte odpočinutí, první noc necestujte daleko, prohovořte a rozhodněte, co od svatební noci čekáte (pěnu do koupele, vzájemně se svléci, na začátek mít na sobě svůdné prádlo, prohlédnout si tělo toho druhého a poznat ho, připravit si ručník aby bylo možné otřít sekrety, alespoň jednou se spolu osprchovat, vzít si sebou romantické svíčky a nějaký deodorant, zajistit možnost umýt se, zajistit soukromí“*. Má-li tento materiál skutečně sloužit jako pomůcka pro církev, patrně by zasloužil korektury odborníků, jimiž Církev bratrská disponuje (Pavel Raus, Pavla Cimlerová a další). Na druhé straně jde alespoň o pokus pomoci duchovním s přípravou snoubenců na manželství, který v řadě jiných církví naprosto chybí.

Některými typy směrů partnerského pastoračního poradenství, které akcentují spíše jeho teologickou složku a jsou používány i v případě rozvodu a rozvedených členů církve se zabývali Mitáš a Navrátilová⁶².

⁶¹ <http://cb.cz/omar/Default.aspx?ID=401> [edit. 2012-06-30]

⁶² MITÁŠ, V. – NAVRÁTILOVÁ, J. *Pastorální poradenství* ... Praha: 2009, str. 223 – 232

Popisují moralistickou pastoreci, která vychází z premisy, že recept na veškeré lidské jednání lze najít v Bibli, případně, že na všechno existuje církevní norma. Historicky tak postupovala Jednota bratrská, která v 18. století aplikovala systém soudců s právem kdykoli vstoupit do domácnosti členů církve a posuzovat kvalitu jejich křesťanského života. Tento model poradenství se zpravidla omezuje na volání k pořádku a dodržování biblických principů a církevních norem. Proti tomu se ohrazuje Salajka, který upozorňuje, že takovéto pojetí duchovní péče slouží spíše jako nástroj k uplatňování řádu a kázně uvnitř náboženské obce. V případě řešení rozvodu tak půjde spíše o nalezení a potrestání viníka rozpadu manželství, než o skutečnou poradenskou pomoc.

Mitáš a Navrátilová dále posuzují paternalistickou pastoreci, která je charakteristická obdobou vztahu matky k dítěti, někdy blahovolného, jindy autoritativního. Ten je charakterizován typickým bipolárním vnímáním světa - křesťanský versus nekřesťanský. I zde je měřítkem života Písmo, neexistují emoce a příčinou obtíží je zpravidla hřích. Tento přístup lze v českém prostředí zaznamenat u entuziastických a některých evangelikálních církví, vyznačujících se akcentem na autoritu duchovních a presbyterů. Zmiňují také možnost zneužití této autority až k manipulaci s klienty a nabízejí příklad pastoračních rozhovorů vedoucích představitelů církve s jednotlivými duchovními, v nichž se zaměřovali na nejcitlivější otázky manželského soužití, jimiž bylo domácí hospodaření a finance, ale zejména otázka jejich sexuálních kontaktů. Měla jsem možnost hovořit s bývalým kazatelem Jednoty bratrské asi dva roky po jeho rozvodu.

- *Jan, 36 let. Konvertoval k JB v období adolescence a brzy se stal aktivním členem sboru – vedl setkání církevního dorostu i tzv. „domácí skupinku“. Vyhovovaly mu entuziastické způsoby bohoslužby a autoritativní vedení, které mohl v rámci domácí skupinky sám uplatňovat. Začal studovat vysokoškolský magisterský obor kombinující teologii a pedagogiku a téměř současně se stal kazatelem malé venkovské farnosti. Zmiňuje, že jeho postoj k církevní praxi se změnil a stal se poněkud kritičtější. „Byla třeba praxe, vycházející z nějakého starozákonního místa, podle níž jsme měli žehnat vlasti. Vypadalo to tak, že jsme chodili na hrady a zámky a tam jsme stříkali z rozprašovačů olej na erby nebo znaky a tím jsme žehnání realizovali. Věděl jsem, že to je mimo, ale přesto jsem se těchto praktik účastnil, protože jsem očekával nějakou změnu k lepšímu, ale také jsem*

nechtěl přijít o práci ve společenství, kde mi bylo dobře,“ vyprávěl Jaroslav. Hodně se však změnilo v době, kdy se jeho kariéra v církvi začala rozvíjet a on byl pověřován celocírkevními aktivitami a vyslán na různé studijní cesty i do zahraničí a dokonce do zámoří. Církev tehdy začala učit o tzv. „vykazatelnosti“, což například znamenalo, že každý duchovní měl nadřízeného, kterého byl povinen kdykoli pustit do bytu (v praxi se ovšem domlouvaly schůzky předem) a v „pastoračním rozhovoru“ odpovídat na jeho otázky, které se podle Jaroslava nejčastěji týkaly domácího hospodaření, manželského sexu a důslednosti ve výchově dětí. Cokoli, co neodpovídalo církevnímu etalonu, bylo označováno za hřích. „Už jsme s manželkou měli komunikační problémy, ale nenapadlo nás, abychom je s naším nařízeným řešili. Nevěřili jsme, že by nám nějak prakticky pomohl. Doporučením by byly jen společné dlouhé modlitby a odřeknutí se hříchu. My jsme ale byli ve stavu, kdy jsme spolu nedokázali normálně mluvit a v tom nám nikdo neporadil ani nepomohl, protože naším problémem byl přece hřích – tak to alespoň učili“. Manželství nakonec ztroskotalo oboustrannou nevěrou a rozvodem. Následkem bylo vyloučení celé rodiny z církve a samozřejmě propuštění Jana z kazatelské služby.

Tento případ by se dal hodnotit, jako klasický důsledek nedobrých výsledků a snad i zneužití tohoto typu pastoračního přístupu. Nedá se však komentovat, nakolik šlo o cílený záměr a nakolik pouze o neodbornost. Následek je v obou případech stejný. Nejde o pomoc v řešení manželské krize a rozvod je pak vnímán jako hřích. Rozvedený je podroben církevní kázni a zpravidla trestán vyloučením. Je také veden k vyznávání hříchu a pokání. Jeho psychosociální obtíže však zůstávají bez ošetření.

Mitáš a Navrátilová⁶³ dále komentují některé mýty křesťanského rodinného poradenství. Vybrala jsem z nich některé:

Předmanželský sex se trvale podepíše na kvalitě vztahu. Moralistická nebo paternalistická pastorační zpráva vede k poměrně rychlému uzavření manželství, buď aby tak byly legalizovány erotické touhy a potřeby partnerů, nebo vycházejí z předpokladu, že po realizovaném pohlavním styku jsou partneři již manželé před Bohem a jiné východisko než svatba pro ně neexistuje. Výsledkem jsou nezralá manželství uzavřená po nedostatečné známosti, která

⁶³ MITÁŠ, V. – NAVRÁTILOVÁ, J. *Pastorální poradenství* ... Praha: 2009, str. 223 – 232

mohou vést k častějším rozvodům – to je však pouze neprokázaná hypotéza. Nejde tedy ani tak o partnery samotné, jako o dodržení pravidel. Autoři popisují příklad manželství, které uzavřela před kazatelem Církve bratrské o 25 mladší žena s mužem, o něhož tento kazatel pečoval ve výkonu vazby, a to několik týdnů po jeho propuštění. Tato dáma se vdávat příliš nechtěla, ale protože v období, kdy její byl její partner ve vězení, prožila konverzi, chtěla být poslušná Bohu a domnívala se, že když s partnerem intimně žila, žádná jiná možnost neexistuje. Podle sdělení jednoho z autorů citovaného článku tato žena v manželství nadále žije, i když o rozvodu velmi často uvažuje – partner jí brání v návštěvě kostela, nijak se nepodílí na výchově jejich dcery, ona z něj má strach a kromě poslušnosti nevidí jiný důvod, proč v manželství zůstat. Oporou jsou jí laické členky farnosti, s nimiž je v kontaktu, když je manžel v práci.

Závazek sňatku zabrání rozchodu. Tento přístup obhajuje manželství jako něco zcela nezrušitelného, což je z církevního pohledu zcela pochopitelné. Institut manželství má do jisté míry ochrannou funkci a jistě brání i nezralým rozhodům z malicherných příčin. Na druhou stranu ovšem zapomíná na patologické projevy a podobně. Tento přístup je často doplňován učením o absolutní poslušnosti, kterou má žena vůči muži prokazovat. Jaké mohou být důsledky takového přístupu je naznačeno v kazuistice paní Jany v kapitole 2.6.2.

Neodpírejte se jeden druhému. Tato teze již reflektuje sexualitu jako významnou součást manželského soužití, problém však je v tom, nakolik je akcentován biblický verš z 1Kor:7,5: „*Neodpírejte se jeden druhému, leda se vzájemným souhlasem a jen na čas, abyste byli volni pro modlitbu. Potom zase buďte spolu, aby vás satan nepokoušel, kdybyste se nemohli ovládnout.*“ Nejenže existuje reálné nebezpečí zneužití stále ještě proklamované nadřazenosti muž v manželství. Člen odboru pro rodinu Církve bratrské Josef Horský v kázání o manželské sexualitě dostupném na internetu⁶⁴ dokonce konstatoval, že se z některých komunikačních problémů a jiných starostí „*potřebuje vymilovat*“. To je z pohledu poradenství či terapie sice zajímavý pohled na sex jako terapeutický prostředek, obecně jej však lze sotva doporučit. Minimálně totiž nebere ohled na aktuální psychofyzický stav partnera.

⁶⁴ <http://cb.cz/omar/Default.aspx?ID=401> [edit. 2012-04-12]

Všechno se dá řešit zlepšením komunikace. Církev a komunikace je myšlenka, které díky svému dílu dali ožít psycholog z prostředí ČCE Jaro Křivohlavý a protestantský teolog Ján Liguš. O zlepšení komunikace v církvi i mezi manželi se v poslední době poměrně hodně hovoří, není to ovšem všelék. Dobrá rada jistě pomáhá ve všedních problémech, má však své limity. Například chronické manželské krize, obtíže v intimním soužití, nebo například složité problémy ve výchově dětí vyžadují odbornou pomoc. Také zde dochází v církvi k vleklým tenzím i k rozvodům častěji než by bylo nutné. Návštěva odborné poradny by totiž mohla být vnímána jako neposlušnost nebo minimálně osobní selhání.

Všechny problémy mají duchovní řešení. „Modlete se spolu“, to je častá rada na partnerské problémy. Tam, kde to nejde, je za příčinu označován hřích či neposlušnost a řešením je rozhodnutí doprovázené pevnou vůlí. Jde přece o tu nejintimnější komunikaci mezi partnery a Bohem. Proti tomu se však ohrazuje jeden z významných křesťanských poradců Ing. Pavel Raus, když v rozhovoru pro rozhlasovou stanici TWR říká: „*Ve společné modlitbě se mohou projevit a dostávat na povrch různá napětí, takže není vždy možná, byť je nesmírně užitečná. Je třeba ona napětí nejprve překonat a propracovat se jimi*“⁶⁵. Zmíněná rada tak paradoxně může partnerské problémy spíše prohloubit, než katalyzovat jejich řešení.

⁶⁵ <http://www.twr.cz/porady/231-na-sobotni-frekvenci-proglasu> [edit. 2012-05-25]

5 ZÁVĚR

Na základě analýzy došlých odpovědí na rozeslané dotazníky a studia církevních dokumentů mohu konstatovat, že manželství církve přikládají zvláštní a mimořádný význam. Ten má různou intenzitu od nejvolnějšího pojetí, reprezentovaného Českobratrskou církví evangelickou, v němž rozvod nepředstavuje extrémní problém, až po rigidní a přísné postoje tzv. probuzeneckých církví. Tam mohou být rozvedení až terčem dehonestace a dokonce exkomunikace z církevní obce. Poněkud jiná je praxe v Římskokatolické církvi. Ta na rozdíl od ostatních denominací vidí rozdíl již v uzavření manželství: rozlišuje je na platné, které je uzavřeno podle kanonického práva (před knězem a za účasti dvou svědků) a na neplatné. Rozvod je pak v katolickém prostředí zcela nepřijatelný, za přesně stanovených podmínek však lze dosáhnout zneplatnění manželství. Je však třeba dokázat, že jedna ze stran jednala v rozporu s podmínkami, které jsou pro manželství platné. K nim patří například opuštění partnera nebo trvalé odmítání intimního života, v poslední době však také nejrozumnější sociálně-patologické projevy od gamblingu přes alkoholismus, až po projevy domácího násilí.

Podle těchto zásad se církev staví i k rozvedeným. Volný přístup k manželství znamená, že po rozvodu se vztah členů církve k obci příliš nemění a rozvod je vnímán jako jejich individuální záležitost. Na druhé straně spektra pak stojí denominace, které udržení manželství do značné míry staví nad kvalitu života manželů a rozvod řeší kázeňskými opatřeními, jimž často předchází rozhovory s církevními autoritami, nejen s duchovním, ale často i s několika členným vedením církevní obce. Zde samozřejmě nejde o poradenský rozhovor, spíše o jakýsi „soudní tribunál“, který nemá za úkol pomoci, ale zejména zjistit „míru provinění“ proti Písmu nebo církevním pravidlům, na jehož základě má být stanoven stupeň církevní kázně.

Partnerské poradenství a stejně tak i poradenství je v českých církvích dosud v počátečním vývoji. Za přípravu na uzavření manželství jsou zodpovědní zpravidla duchovní. Ti jsou však až na výjimky odborně vybaveni teologicky, méně už ovšem v psychosociálních vědách. V některých církvích jsou zřizovány skupiny, které se partnerskému poradenství mají věnovat. Ukázalo se však, že i tam stojí v hlavních rolích duchovní a teologické důrazy. Propojení s odborníky z psychosociálních věd však často chybí. Pastorační péče o rozvedené je na tom dosti podobně. Rozvod je v řadě případů stigmatem, přesto jsem ani v dotaznících

ani ve zkoumání podmínek jednotlivých církví nenašla nikoho, kdo by se péči o rozvedené věnoval. V této oblasti jsem neobjevila ani žádný dostupný poradenský materiál.

Nejrůznější autoři (Opatrný, Salajka a další) konstatují, že v postmoderní společnosti stojí církve před celou řadou výzev nejen v dogmatické, ale i prakticko-teologické oblasti. Zásadní změny se projevily také v přístupu k manželství a partnerských otázkách křesťanského poradenství. V posledních desetiletích doznalo velkých změn vnímání manželství jako instituce, v otázce výchovy dětí, ale i přístupu k sexualitě. Na to vše je třeba reagovat. Pokud chce církve i nadále vnímat manželství jako jednu z nejzásadnějších sociálních institucí, měla by se v budoucnu na tyto otázky zaměřit. Za nezbytné lze považovat propojení teologických a psychosociálních, i medicínských přístupů v pastoračním poradenství. Na tento požadavek by měla reagovat i teologická učiliště. Velmi dobrou platformu proto mohou poskytnout univerzitní pracoviště, kde spolupracují odborníci z těchto oblastí. V našich podmínkách se v tom zdá být nejdále Husitská teologická fakulta UK v Praze a také Katolická teologická fakulta UK, kde je výuka pastorační patrně nejdále.

PŘÍLOHY:

Příloha č. 1: Dotazník pro vybrané církve v České republice

Dotazník

Dobrý den,

v návaznosti na náš telefonát bych Vám chtěla srdečně poděkovat za ochotu a svolení k zaslání zmíněných otázek.

Jak jsem se již představovala po telefonu, jmenuji se Karolina Huječková a studuji Husitskou teologickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze. V rámci ukončování studia zpracovávám svou bakalářskou práci na téma *Fenomén rozvodu v rámci českého křesťanského spektra*. Mým záměrem je zjistit aktuální stanoviska vybraných církví v ČR k problematice rozvodovosti věřících.

Jelikož bych Vás nechtěla zbytečně zatěžovat, prosím pouze o stručné vyjádření postoje Vaší církve v rámci odpovědí na mé otázky.

Dovolila bych si Vás požádat o odpověď do konce tohoto či začátku příštího týdne.

Opravdu si Vážím Vaší vstřícnosti a zůstávám k plné dispozici pro jakékoli případné dotazy.

S pozdravem,

Karolina Huječková

+420 728 685 201

Jméno a příjmení: Karolina Huječková

Bakalářská práce: Fenomén rozvodu v rámci českého křesťanského spektra

Vedoucí práce: PhDr. Václav Mitáš, Th. D.

Věc: Otázky pro české křesťanské církve

- 1. Jak vnímá Vaše církev civilní sňatek? Považuje jeho důležitost srovnatelnou se sňatkem církevním?**
- 2. Nabízí Vaše církev semináře pro páry, které se chystají vstoupit do manželství?**
- 3. Domníváte se, že i když se v manželství vyskytuje psychické či fyzické násilí je třeba, aby rodina zůstala pohromadě a nedošlo k rozvodu?**
- 4. Existují důvody k rozvodu, které Vaše církev respektuje?**
- 5. Znamená pro, Vaši církev, rozvod selhání a odvrácení se od Boží cesty? Jak Vaše církev pomáhá manželským párům v krizi, kteří inklinují k rozvodu?**
- 6. V případě, že se člen Vaší církve rozvede, bude moci být i v budoucnosti její součástí? Dělala by Vaše církev rozdíl v tom, z jakého důvodu se dotyčný rozvedl?**
- 7. Spolupracuje Vaše církev v těchto případech s odborníky v oboru psychologie či poradenství?**
- 8. Je pro Vaši církev rozvod přípustný? Pakliže ano, za jakých podmínek a zda je povoleno vstoupit do nového manželství?**
- 9. Staví se Vaše církev k žádosti o rozvod jinak, pakliže o rozvod požádá žena nebo naopak muž?**
- 10. Hodnotí Vaše církev problematiku rozvodu spíše z pohledu Bible či i psychosociálně?**

11. Jak byste vyložili postoj Bible k rozvodu? Domníváte se, že se může aplikovat na dnešní společnost?

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

ANZENBACHER, A. *Křesťanská a sociální etika: úvod a principy*. Vyd. 1. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004. ISBN 80-7325-030-6.

Bible. Český ekumenický překlad. 2. revid. vydání. Praha : Česká biblická společnost, 1999. ISBN 80-85810-28-X

COLLINS, Garry. *Christian counselling*. London: Word publishing. 1998

CUSKELLY, E.J. *SOUČASNÁ SPIRITUALITA Duchovní život z hlediska moderní psychologie*. Vyd. 1. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1994

HARGAŠÍVÁ, M. -. NOVÁK, T. *Předmanželské poradenství*. Praha: Grada Publishing, 2007; ISBN 978-80-247-1730-2

FIALOVÁ, L. et al. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. 163 s. ISBN 80-85850-87-7.

FURGER, F. *Etika seberealizace, osobních vztahů a politiky*. Vyd. 1. Praha: Kolegium Zvon v nakladatelství Academia, 2003, 200 s. ISBN 80-200-1061-0

KÜNG, H. *Co je církev?* Brno: Cesta, 2000; ISBN 80-85319-98-5; 194 s.

MITÁŠ, V. – NAVRTÁILOVÁ, J. *Pastorální poradenství v otázkách rodiny a partnerských vztahů a aktuálním sociokulturním kontextu*. In: *Vysokoškolské poradenství versus vysokoškolská pedagogika*. Praha: Česká zemědělská univerzita – Institut vzdělávání a poradenství, 2009. ISBN 978-80-213-2007-9.

MALÝ, V. *Václav Malý: rozhovory, úvahy, komentáře (1995-2005)*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-034-8.

NĚMĚC, D. *Manželské právo katolické církve s ohledem a platné české právo*. Vyd. 1. Praha – Kostelní Vydří: Krystal OP, 2006. ISBN 80-85929-83-X (Krystal OP). ISBN 80-7195-065-3 (Karmelitánské nakladatelství).

NOVÁK, T. *Manželské a rodinné poradenství*. Vyd. 1. Praha: Grada Publishing, a.s., 2006. ISBN 80-247-1316-0.

- PESCHKE, K-H. *Křesťanská etika*. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-718-9
- OPATRŇÝ, A. *Cesty pastorační v postmoderní společnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství. 2001. 151 s. ISBN 80-7192-557-8.
- SALAJKA, Milan. *Křesťanská církev ve své duchovní aktivitě a praxi*. Praha: Karolinum. 1998. 182 s. ISBN 80-7184-655-4.
- ŘEZÁČ, J. *Sociální psychologie*. Brno: PAIDO, 1998, 268 s. ISBN 80-85931-48-6
- ŠPATENKOVÁ, N. *KRIZE, Psychologický a sociologický fenomén*. Vyd. 1. Praha: Grada Publishing, a.s., 2004. ISBN 80-247-0888-4.
- WHITEOVÁ, E. G. *Rady pro církve*. Vyd. 1. Praha: Advent-Orion, spol s.r.o., 2009. ISBN 978-80-7172-187-1